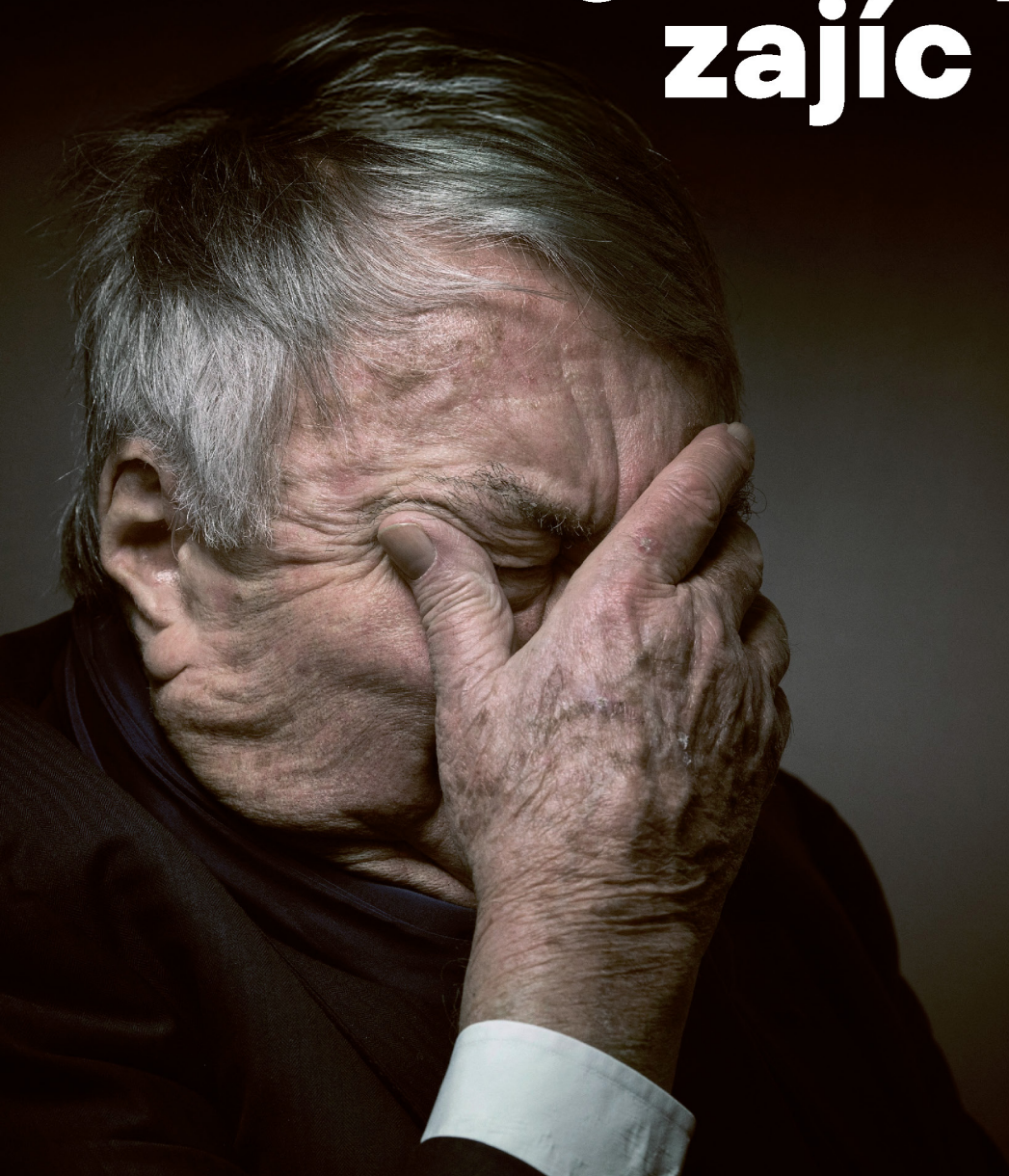

Claude
Lanzmann
**Patagonský
zajíc**

**P R
O S T
O R**

Claude Lanzmann
Patagonský zajíc

PROSTOR

Claude
Lanzmann

**Patagonský
zajíc**

Přeložil Jan Machonin

Cet ouvrage a bénéficié du soutien des Programmes d'aide à la publication de l'Institut français et du Programme d'aide à la publication F. X. Šalda de l'Institut français de Prague.

Tato kniha vychází za pomoci programu na podporu publikační činnosti Francouzského institutu v Paříži a fondu F. X. Šalda Francouzského institutu v Praze.

Tato kniha vychází s podporou Ministerstva kultury České republiky.

© Éditions Gallimard, Paris 2009

Czech edition © PROSTOR 2025

Translation © Jan Machonin 2025

Cover photo © Joel Saget / AFP / Profimedia 2016

ISBN 978-80-7260-652-8

Mému synu Felixovi
Dominice

Uprostřed odpoledne na něj svítlo slunce tak, že vypadal jako zápalná oběť na starozákonních rytinách. Všichni zajáci nejsou stejní, Jacinto, a věř mi, že to nebyla jeho srst, která ho od ostatních zajíců odlišovala, ani to nebyly jeho tatarské oči, ani svérázný tvar jeho uší. Bylo to cosi, co daleko přesahuje to, čemu my lidé říkáme osobnost. Bezpočet převtělení, které jeho duše zakusila, ho naučil stát se neviditelným, anebo viditelným ve chvílích, kdy kul pikle s Bohem či s některými opovázlivými anděli. Vždy v poledne se na pět minut zastavil na stejném místě na poli. Nastražil uši a něco poslouchal.

Ohlušující hluk vodopádu, který plašil ptáky, ani praskající požár lesa, který děsil i ta nejotrlejší zvířata, ale nebyly tím, kvůli čemu se mu oči tak rozšířily. Byl to roztodivný hluk světa, který mu utkvěl v paměti a který byl plný předvěkých živočichů, chrámů vypadajících jako uschlé stromy a válek, v nichž se vítězilo tehdy, když již bylo třeba bojovat za jinou věc. To vše ho učinilo vrtošivějším a chytřejším. Jednoho dne se jako obvykle zastavil ve chvíli, kdy slunce stálo kolmo nad stromy a nedovolovalo jim vrhat stín, a uslyšel štěkot ne jednoho, nýbrž mnoha psů, kteří se po poli hnali jako šílení.

Zajíc rychle přeskočil cestu a dal se na útěk. Psi se za ním zmateně rozeběhli.

„Kam poběžíme?“ zakřičel zajíc rozechvělým hlasem, který šlehl jako blesk.

„Na samý konec tvého života,“ křičeli psi psími hlasy.

[...]

*Ze španělského originálu La liebre dorada (Zlatý zajíc)
argentinské spisovatelky Silviny Ocampové přeložil Jiří Holub*

Předmluva

Většinu života jsem strávil s perem v ruce, hodně jsem psal. Přesto jsem tuto knihu celou nadiktoval – z větší části filozofce Juliette Simontové, mé zástupkyni ve vedení redakce časopisu *Les Temps modernes* a zároveň mé blízké přítelkyni. A když Juliette nemohla kvůli své vlastní práci, diktoval jsem své sekretářce a nadané spisovatelce Sarah Streliski. V té době se mi přihodilo zvláštní, a myslím že dosti výjimečné dobrodružství: na rozdíl od většiny přátel z mé generace, kteří dále hrdě trvají na svém plnicím peru a nečitelných blechách, jsem objevil úžasné možnosti a hravou podstatu počítače, který jsem dostal po premiéře svého filmu *Šoa*. Pomalu jsem se ho učil používat, až jsem si s ním nakonec poradil – ne snad se vším, co nabízel, ale aspoň s těmi funkcemi, které se mi hodily. Když jsem diktoval Juliette, s níž jsme seděli před velkou obrazovkou, žasl jsem nad tím, jak se mé myšlenky okamžitě zhmotňují a nacházejí své naprosto přesné vyjádření, bez škrtnání a psaní nanečisto. Bylo po věčných problémech s mým psaním, které se z mého pohledu měnilo s ohledem na náladu, nervozitu nebo únavu, ať si o tom ti, kterým se zdálo pěkné, říkali, co chtěli. Nezřídka se mi z mého psaného projevu zvedal žaludek – z psaní „upatlaného všemi mými šťávami“, jak napsal o tom svém Sartre, který toho přece jenom napsal dost na to, aby věděl, o čem mluví. Jeden rušivý element mi však zabraňoval, abych se plnohodnotně

zmodernizoval. Když jsem bez velkého přemýšlení přisedlal z pera na počítač a radikálně přitom vynechal psací stroj, pracoval jsem při prvních samostatných pokusech příliš pomalu: psal jsem na klávesnici jedním prstem a snad se mi i dařilo vyjádřit myšlenky, ale to, co stačí na sepisování policejního protokolu, bylo pro mé plánované dílo nedostatečné: neohrabané vytukávání rozbíjelo mé myšlenky a hatilo mé nadšení. Pokud jsem měl dotáhnout úkol, který mě děsil a nad kterým jsem po léta ohrnoval nos, potřeboval jsem prodloužení sebe sama, tedy cizí prsty. Patřily Juliette Simontové. Ale Juliettina role se neomezovala na ťukání, její úhozy bývaly různého charakteru. Je fakt, že mi všichni ze všech stran tisíckrát říkali, že musím za každou cenu sepsat svůj život, že je dost bohatý, mnohotvárný a jedinečný na to, abych ho zaznamenal. Souhlasil jsem s tím, přál jsem si to, ale po kolosálním úsilí, s nímž jsem uskutečnil *Šoa*, jsem si nebyl jistý, zda mám dostatek sil, abych si troufl na tak rozsáhlou práci, zda se mi do toho opravdu chce. A v tu chvíli na mě Juliette uhodila, abych se do toho pustil, abych skončil s věčným odkládáním. A tak jsem jí jednoho dne snadno nadiktoval první stránku, ale trvalo měsíce, než jsem se dostal k další – vždycky se našlo něco důležitějšího, něco neodkladnějšího. Vracel jsem se k tomu, ale opravdu pořádně jsem pracoval až poslední dva roky. Když jsem diktoval, Juliette s nekonečnou trpělivostí tolerovala má někdy až příliš dlouhá mlčenlivá zamyšlení a samotná její tichá a účastná přítomnost pro mě byla inspirací. Jak už čtenář pochopil, snažím se jí tu vyjádřit svou vděčnost.

Musím také poděkovat Sarah, která byla stejně trpělivá jako Juliette, a svým prvním čtenářům – Dominice, Antoinovi, Éricu Martymu a Ranu Halévimu, kteří mi svým uznáním dodali odvahy.

Kapitola 1

Gilotina – i obecněji trest smrti a různé způsoby jeho výkonu – se hrála v mém životě velkou roli. Začalo to velmi brzy. Muselo mi být tak pět šest let, víc ne, vzpomínka z toho kinosálu v ulici Legendre, v 17. pařížském obvodu, s červenými sedačkami a odřeným pozlátkem, ve mně zůstává překvapivě živá. Služka tehdy využila nepřítomnosti mých rodičů a vzala mě tam s sebou. Ten den dávali film *Aféra lyonského kurýra* s Pierrem Blancharem a Ditou Parloovou. Nikdy jsem nevěděl a ani se nesnažil zjistit, kdo ten film natočil, bezesporu to byl velmi zdatný režisér, protože některé scény jsem už nikdy nezapomněl: přepadení kočáru lyonského kurýra v temném lese, proces s Lesurquesem, nevinným odsouzencem k smrti, popraviště postavené uprostřed velkého, v mé paměti bílého náměstí, padající čepel. V té době se gilotinou popravovalo veřejně, jako za revoluce. Celé měsíce jsem se kolem půlnoci probouzel ztýraný děsivou hrůzou, otec musel vstát, jít za mnou do pokoje, pohladit mě po čele a po vlasech zpocených strachem, mluvit se mnou a uklidnit mě. Nejenomže mi sekali hlavu, někdy mě gilotinovali také, abych tak řekl, „podélně“, jako když dřevorubci „podélně rozřezávají“ kládu, nebo v duchu podivuhodné instrukce „lidé 40 – koně (podélně) 8“, připevněné na dveřích nákladních vagonů, které v roce 1914 sloužily k převozu lidí a zvířat na frontu a od roku 1941 Židů do vzdálených

komor jejich posledního utrpení. Rozřezávali mě na pláty ploché jako prkna, od jednoho ramene k druhému a přes vrcholek lebky. Násilnost těch nočních mūr byla taková, že ještě v pubertě, a dokonce i v dospělosti jsem se ve strachu, že se znovu objeví, odvracel nebo pověřčivě zavíral oči pokaždé, když jsem v učebnici dějepisu, knize nebo novinách narazil na zobrazení gilotiny. Nejsem si jistý, zda to nedělám dodnes. V roce 1938, když mi bylo třináct let, udržovalo celou Francii v napětí zatčení a doznání německého vraha Eugena Weidmanna. Ve svěží paměti mám dodnes jména několika jeho obětí (vraždil chladnokrevně, aby se zbavil svědků svých krádeží): tanečnice Jean de Kovenová, jistý Roger Leblond, pak další, které zavlekl do lesa Fontainebleau nebo do lesů nesoucích příhodné jméno Fausse-Reposes, Falešné odpočinky. Když filmové týdeníky ukazovaly vyšetřovatele, jak prohledávají a exhumují těla, doslova hýřily detaily. Weidmanna odsoudili k trestu smrti a gilotinovali ho před branou versailleské věznice během posledního předválečného léta. Existují slavné fotografie této dekapitace. Mnohem později jsem se na ně rozhodl podívat, dlouze jsem si je prohlížel. Byla to poslední veřejná poprava ve Francii. Napříště – až do roku 1981, kdy byl trest smrti z popudu Françoise Mitterranda a Roberta Badintera zrušen – se popraviště stavěla ve vězeňských dvorech. Ale ve třinácti letech mi shodné zakončení jména Weidmann a mého Lanzmann věštilo můj neblahý osud. Ostatně ani teď, kdy píšu tyto řádky a dosáhl jsem v podstatě pokročilého věku, nemám žádnou jistotu, že to tak nedopadne: trest smrti může být kdykoliv obnoven, stačí k tomu změna kvóra v parlamentu, jedno hlasování, něčí velký strach. A trest smrti není zdaleka zrušen všude ve světě, cestovat je nebezpečné. Pamatuji se, že jsem mluvil s Jeanem Genetem (kvůli jeho věnování *Panny Marie Květné* jednomu dvacetiletému gilotinovanému: „Bez Maurice Pilorge, jehož smrt nepřestává otravovat můj život...“, a také kvůli Weidmannovi, protože kniha začíná právě jeho jménem: „Weidmann se vám zjevil ve zprávách v pět odpoledne, s hlavou ovázanou bílými

obvazy, jako řeholnice nebo zraněný letec...“) o mé staré utkvělé představě, že zemřu s hlavou mezi takzvanými prkny spravedlnosti. Suše mi odpověděl: „To se ještě může stát.“ Měl pravdu. Neměl mě moc rád a já mu oplácel stejnou mincí.

Nemám krk. V nejasných nočních pocitech provázejících očekávání nejhoršího jsem si často pokládal otázku, kam by se musel nůž gilotiny zaseknout, aby mě řádně připravil o hlavu. Nacházel jsem jenom ramena, a postoj agresivní obrany, utvářený noc co noc během nočních mūr, které následovaly po primitivní scéně Lesurque-sovy smrti, je proměnil v *morillo*, šíji bojového býka, natolik neproniknutelnou, že odrážela čepel a vracela ji do původní polohy, takže slábla a s každým odrazem ztrácela svou někdejší účinnost. Všechno jako by směřovalo k tomu, abych s postupem času stáhl hlavu mezi ramena a nenechal břitu gilotiny žádné vhodné místo a možnost vykonat svou práci. V boxerském slangu se tomu říká jinak: vypěstoval jsem si *crouch*, tak výraznou muskulaturu trupu, že po ní protivníkovy údery kloužou, aniž ji skutečně zasáhnou.

Jisté je, že dny před popravami (když jsem byl varován, což se často dělo během Alžírské války) anebo po nich pro mě po celý život bez ustání představovaly noci a dny strachu, během kterých jsem se nutil v předstihu nebo zpětně na vlastní kůži prožít poslední okamžiky, hodiny, minuty a vteřiny odsouzených, ať už byly příčiny osudového rozsudku jakékoliv. Plstěné pantofle bachařů tiše šoupající chodbou smrti, nenadálé zařinčení zámku cely, probuzení a nadskočení vylekaného vězně, ředitel, prokurátor, advokát, kněz, slova „buďte statečný“, sklenička rumu, předání katovi a s jeho přičiněním okamžitý přechod k holému násilí a brutálnímu zrychlení posledního dějství: násilím vyvrácené a za zády zkroucené paže, kotníky hrubě spoutané kusem provazu, narychlo rozstříhnutá košile, aby se odhalil krk, člověk je popadnut, prohlédnut, vlečen, spíš než že by sám šel, nohy drhnou o podlahu až ke dveřím, za kterými se znenadání objeví Stroj, vzpřímený, vysoký, vyčkávající v bledém úsvitu vězeňského

dvora. Ano, všechno to vím. Se Simone de Beauvoirovou, když nás v devět večer svolával Jacques Vergès a sděloval nám, že nějaký Alžířan bude nad ránem popraven ve Fresnes, Santé, Oranu nebo Constantine, jsme trávili noci hledáním někoho, kdo by mohl telefonicky intervenovat u někoho dalšího, kdo by se odvážil vzbudit generála de Gaulla a snažně ho poprosil, aby se v poslední chvíli smiloval nad nešťastníkem, kterému přitom odmítl udělit milost a zcela vědomě ho poslal na popraviště. Vergès byl v té době v čele „kolektivu“ advokátů Fronty národního osvobození, kteří praktikovali takzvanou „obranu přerušením vztahů“, tedy nepřiznávali francouzským soudům právo soudit alžírské bojovníky, což v důsledku urychlilo cestu některých jejich klientů pod gilotinu. Jednou velmi pozdě v noci jsme společně s Castor,* oba ovládnutí stejným pocitem naléhavosti, dokázali pod ledovým dohledem Vergèse zburcovat Françoise Mauriac. Někáký člověk měl zemřít, bylo třeba ho zachránit, co se stalo, mohlo se ještě odestát. Mauriac všechno pochopil, ale věděl, že de Gaulla nikdo nesmí budit a že by to stejně nic nezměnilo. Bylo příliš pozdě, nenávratně. Pro Vergèse, který dokonale chápal marnost našich snah, byla naše přítomnost v jeho kanceláři v ony dny poprav součástí jeho politické strategie. Souhlasili jsme s tím, protože jsme od počátku bojovali za nezávislost Alžírsko, ale pocit nezvratnosti pro mě převládal nade vším ostatním a nesnesitelně narůstal s tím, jak se přibližovala osudová hodina. Čas se zdvojoval a vzpíral se sám sobě, jako zpomalený záběr cválajícího koně: zdálo se, že ta naplánovaná smrt se věčně oddaluje. Jako v prostoru, kde Achilles nikdy nedožene želvu, se minuty a sekundy donekonečna dělily a přibližovaly vyvrcholení mučivě blízkého okamžiku. Ukončoval to Vergès, kterému

* Castor je přezdívka Simone de Beauvoirové, kterou pro ni za studií vymyslel její spolužák a budoucí filozof René Maheu. Odvodil ji z podobnosti příjmení Beauvoir s anglickým slovem *beaver*, tj. bobr, francouzsky *castor*. „Bobři drží pohromadě a mají vůdčí charakter,“ vysvětlil tehdy Beauvoirové. Pozn. překl.

dali vědět po telefonu, a my se Simone de Beauvoirovou jsme se nad ránem ocitali v dešti, zničení, vyprázdnění, odříznutí od všech plánů, jako by gilotina připravila o hlavu i naši budoucnost.

Když dal Hitler ve snaze zastrašit svůj lid a sebrat odvahu každému, kdo by se ho chtěl v budoucnu pokusit svrhnout, rozkaz hromadně popravit odsouzené z 20. července (1944), ukázalo se, že rytmus, v němž by kati museli popravy vykonávat, by ohrozil přesnost a soustředěnost vlastní pradávnému gestu, stínání hlavy sekyrou, což byl tehdy v Německu obvyklý způsobu výkonu trestu smrti. Hrdinové Bílé růže (Die Weisse Rose) Hans Scholl, jeho sestra Sophie a jejich přítel Christoph Probst zemřeli 22. února 1943 ve dvaceti letech pod popravčí sekyrou ve vězení Stadelheim v Mnichově po urychleném tříhodinovém procesu vedeném veřejným říšským prokurátorem, neblaze proslulým Rolandem Freislerem, kterého spěšně povolali z Berlína. Byli usmrceni ve sklepě Stadelheimu okamžitě po vynesení rozsudku a Hans, když pokládal hlavu na špalek rudý od krve své sestry, vykřikl: „Ať žije svoboda!“ Dodnes nemůžu vidět krásné inteligentní obličejе těch tří, aniž mi do očí stoupnou slzy: ta vážnost, důstojnost, odhodlanost, duchovní síla, nevídaná odvaha samoty, které vyzařují z každého z nich, jasně říkají, že jsou tím nejlepším z Německa, jeho ctí, tím nejlepším z lidstva. K popravě odsouzených z 20. července byla poprvé použita německá gilotina: na rozdíl od té francouzské, štíhlé, vysoké, okázalé, která se tak dobře vyjímá zahalená rouchem a je vhodná pro literaturu, je ta německá těžkopádná, podsaditá, hrnatá, snadno se vejde do místnosti s nízkým stropem; její ostří, které nemá čas nabrat rychlost, je nesmírně těžké a nejsem si jistý, zda je, jako to naše, oboustranné. Její účinnost spočívá jen v její váze. Prokurátorem procesu „20. července“ byl v Berlíně opět Freisler. Ve skutečnosti sehrál všechny role – veřejného žalobce i předsedy soudu, vedl přelíčení, vyslýchal a navrhoval tresty nanejvýš pobuřujícím způsobem. Pro potřeby propagandy byl o tomto „procesu“ natočen film, který měl poučit diváky a zesměšnit budoucí popravené.

Le Fouquier-Tinville z období Velkého teroru, prokurátor moskevských procesů Vyšinskij, český prokurátor v procesu se Slánským Urválek, Freisler, ti všichni představují jednu řadu a jednu linii byrokratických rezníků, kteří bez zaváhání slouží svým momentálním pánům a nenechávají obviněným ani tu nejmenší šanci, odmítají je slyšet, urážejí je a vedou přelíčení k rozsudku, o kterém bylo rozhodnuto ještě předtím, než začalo. Na záběrech filmu o 20. červenci je vidět Freisler s křivou tváří staženou zuřivým vztekem, jak skáče do řeči důstojníkům a generálům z aristokratické elity wehrmachtu, kteří jsou všichni zaměstnání tím, že si povytahují a upravují kalhoty, jež jim bez pásků a knoflíků komicky padají ke kolenům, zatímco prokurátor střídá zuřivost s výhrůžkami a proklínáním za urážku soudu. Ale nikdo se nesměje: mučení, které ti nešťastníci zažili těsně před procesem, a jistota, že v nejbližších hodinách zemřou, kterou lze vyčíst z jejich tváří, jim nasazují ty nejtragičtější masky, v nichž se nepochopení střetává s úzkostí. Zpráva o jejich dekapitaci v podzemí věznice Moabit v Berlíně (stále stojí ve čtvrti Alte Moabit) je děsivá: Freislerovi odsouzenci čekali na smrt ve frontě, se spoutanýma rukama, kotníky měli svázané vlastními kalhotami, náhle se jich zmocňovaly silné ruce katových pomahačů, kteří je vedli buď doprava, nebo doleva – podle zaběhnutého a vyzkoušeného způsobu esesáků –, neboť tam pracovaly dvě gilotiny zároveň, vedle sebe, pod nízkým stropem, uprostřed výkřiků hrůzy, naposledy pronesených výzev, zápachu krve a výkalů. V Moabitu nebylo místo pro báječný nájezd kamerou z Wajdova *Dantona*: kočár, který uprostřed teroru veze Dantona z Arcis-sur-Aube, kde strávil několik dní ve víru bláznivé lásky se svou milenkou, vjede přesně za svítání na náměstí de Grève, opíše dokonalý oblouk kolem spící gilotiny, elegantně zahalené do dlouhého nočního roucha, které ji nezakrývá celou a dovolí „Shovívavému“ zahlédnout zkosenou hranu ostří, obraz tíživé předtuchy. To Alejo Carpentier je na skvělých stránkách, které uvádějí *El Siglo de las luces*, *Osvícené století*, doslova jiného ražení: Victor Hugues, komisař z dob

Republiky, bývalý veřejný žalobce v Rochefortu a vášnivý obdivovatel Robespiera, přiváží na Antily dekret z 16. pluviôse roku 2, kterým se ruší otroctví, a také první gilotinu: „Avšak na přídi zely ty dveře bez výplně, omezené na nadpraží a veřeje, a na jejich stojkách byla zavěšena ona úhelnice, onen obrácený pološtit, černý trojúhelník se studeným ocelovým ostřím. [...]. Tady stály ty dveře [...] samotny proti noci, jejich úhlopříčné ostří na ně vrhalo odlesk světla a jejich dřevěné trámce se stávaly rámcem pro hvězdné panorama.“

Tolik posledních pohledů mě bude navždy pronásledovat. Pohledy marockých důstojníků, generálů, plukovníků a kapitánů obviněných z toho, že podněcovali – nebo nedokázali předpovědět – vzpouru proti Hasanovi II. a jeho hostům v královském paláci v Schírátu, odvážených na místo jejich popravy vojenskými nákladáky s plachtou, která je vzadu odhrnutá. Sedí naproti sobě na dvou lavicích a fotograf zachytil jejich pohledy ve chvíli, kdy v záplavě slunce uviděli četu, která je zastřelí. Nezapomenutelná fotografie, zveřejněná v *Paris Match*, zachycuje to, čemu Cartier-Bresson říkal „rozhodující okamžik“. Ne-ní vidět popravčí četa, jsou vidět oči těch, kteří ji vidí, kteří padnou pod jejími výstřely a vědí to. Nehledě na Greuzovu *Smrt otce rodiny* nebo La Fontainova *Oráče a jeho děti*, bajku o mírném odchodu na věčnost, je každá „přirozená“ smrt především smrtí násilnou. Ale nikdy jsem nepocítil absolutní násilí násilné smrti tolik jako na tomto snímku, *momentce*. V tom záblesku se dají číst a odhalit celé životy: tito muži jsou prominenti režimu, zajištění lidé, kteří neriskovali život – na rozdíl od hrdinů odboje, kteří odmítali pásku přes oči, stáli vzpřímeně před puškami a zůstávali neohrožení až do výstřelu. Bůhvíproč jsem si obzvláště zapamatoval jeden obličej a jedno jméno – jehož přesnost jsem se ani nikdy nesnažil ověřit: Medbouh, byl to myslím generál oddaný svému králi, ale krutost a široký záběr represí ho neušetřily. Je velké horko, na čele se mu perlí pot, nenapravitelné se stane skutkem, poslední Medbouhův pohled, zoufalý strachy a nevěřičností, vzbuzuje tu nejhlubší lítost.

Ještě jiný poslední pohled v *Paris Match*: patří mladé Číňance s hrubým obličejem, která vykřikuje na protest před svými soudci ve chvíli, kdy se dozvídá, že ji odsoudili k smrti. Obličej rozbitý, ztrhaný bolestí a odporem, zatímco se jí chápou ruce policistů a vlečou ji pryč. Jak odsouzená ví, v Číně je poprava vykonávána velmi rychle po oznámení rozsudku a série fotografií zveřejněných v *Paris Match* dosvědčuje neúprosné řetězení okamžiků vedoucích k popravě. Na druhém snímku je vidět jiná ruka, která nepřekonatelným tlakem ohýbá její hlavu k zemi, jednak aby jí obnažila krk, a také proto, aby ji donutila zemřít v póze kajícnice. A protože se tam pro výstrahu popravuje veřejně, poslední snímky ukazují pistoli, jak střílí do zátylku, a pomalé sesunutí zmučeného těla, směšné hromady hadrů. Mezi rozsudkem a smrtí uběhlo nanejvýš třicet minut. Z Číny k nám pravidelně dorážejí i další fotografie a také filmy, neméně šokující: mladí muži v černých vězeňských hábitech nastoupení v řadě, které policista a kat v bílých rukavicích, helmě a slavnostní uniformě zabíjí jednoho po druhém kulkou do míchy poté, co každou hlavu donutí ke stejné kající pokloně, jako by trest smrti byl nejvyšším stupněm převýchovy.

Pořád Čína, ta samá Čína, dnešní Čína: v Nankinu je čínský Jad vašem, vážný, jednoduchý, dojemný, připomíná masakr z roku 1937, během něhož japonská říšská armáda po obsazení města zavraždila tisíce způsoby, jedním nelidštějším než druhým, 300 000 civilistů a vojáků. Cílem bylo zastrašit celou zemi a dále i celou jihovýchodní Asii až po Novou Guineu. Bylo toho dosaženo. Procházel jsem si nankinský památník s jeho kurátorem, který mi svou skromností, klidem, neokázalostí, s níž přistupoval k drtivé průkaznosti spáchaného, svým soucitem, jenž v přítomnosti ztělesňoval staré bolesti, neodbytně připomínal přeživší z Izraele, kteří provázeli můj počáteční výzkum v Lochamej ha-Geta'ot v Galileji nebo v Jad vašem, a znovu jsem se mohl přesvědčit o tom, že existuje univerzálnost, jak pokud jde o oběti, tak pokud jde o katy. Všechny jsou si podobné, všichni

jsou si podobní. Když v Nankinu trénovali japonské vojsko v boji muže proti muži, bajonetu proti dělu, šli ve snaze napodobit skutečnost tak daleko, že přivazovali k sloupům živé cíle, na kterých instruktoři předváděli svému mužstvu, jak správně zabodnout ostří do životně důležitých partií těla, do krku, do srdce, do břicha, do hlavy, přímo před vyděšenými pohledy pokusných králíků. Svědčí o tom vyprávění i fotografie, které ukazují tváře procházejících vojáků ve chvíli, kdy zabodávají bajonet a z drsného smíchu přecházejí do zuřivosti a naopak. Další přivázání k sousedním sloupům čekali, až na ně přijde řada, a ta přicházela ve chvíli, kdy předchozí terč naposledy vydechl: na mrtvolách se nikdo cvičit nechtěl, mrtví netrpí.

Japonci, kteří byli díky dlouhé tradici a puntičkářským právním předpisům považováni za mistry v technice – nebo, jak říkali, v umění – stětí hlavy šavlí, organizovali (a i to je k vidění v nankinském památníku) soutěže pro ty nejnadanější z mužstva. Jak popsat to ohromující zaťaté zádové svalstvo zabijáků s šavlí, skryté pod nažloutlou letní uniformou císařských jednotek, se zvláštním vlajícím plátěným lemem čepice chránícím krk před sluncem, ta záda tuhá jako z oceli, která splývají v jedno se samotnou zbraní ve chvíli, kdy ji kolmo zdviženou vysoko nad hlavou pevně třímají obě ruce, aby o tisícinu tisíciny tisíciny vteřiny později jediným máchnutím setnula hrdlo? Všechno se odehrává tak rychle, že šavle už je na druhé straně krku, který přesekla od kraje ke kraji, zatímco hlava ještě zůstává na místě: neměla čas spadnout. Jaká hrdost, jaké uspokojení z dosažení dokonalosti, jak významné úsměvy ve tvářích vítězů soutěže, když se v následující minutě naparují před fotografem u těl zbavených hlav a hlav bez těla!

Pocit hrůzy pro mě přitom nedosáhl vrcholu v Nankinu, ale o osm tisíc kilometrů jižněji, v Canbeře, v Austrálii. Je tam fantastické muzeum války, jaké není nikde jinde na světě. Je to možná dané tím, že Australanů není moc a každý život je pro ně vzácný, a také tím, že nikdy nebojovali doma, ale vždycky ve vzdálených zemích: za první

světové války australský expediční sbor ztratil – ale kdo si na to dnes vzpomene? – desítky tisíc mužů v Gallipoli, v Dardanelách a na francouzské frontě. A jistě ještě mnohem více krve prolévali mezi lety 1939–1945, na všech frontách a ve všech armádách, aby osvobodili Evropu a Asii od barbarství. A právě v Canbeře, v jednom z muzejních sálů věnovaných druhé světové válce, jsem se nemohl vytrhnout z fascinovaného pozorování výjimečné fotografie, která spojovala práci dvou umělců japonské armády: vykonavatele popravy a samotného fotografa. Jediným nevídaně zručně zabraným podhledem dokázal dostat do záběru jak kata, tak jeho oběť, velkého Australana klečícího na kolenou s rukama svázanýma za zády, s očima zavázanýma bílým šátkem. Má plnovous, trup má vzpřímený, krk dlouhý jako labuť, jeho mírně nahnutá, posvátně strnulá hlava dává tušit nezměrnou bolest, jako tváře El Greca na obraze *Pohřeb hraběte Orgaze*. Nad ním, v horní části snímku, ve žluté uniformě, kterou jsem už popsal, stojí zabiják s obličejem staženým ve výrazu krajního soustředění, s pažemi zdviženými k nebi, prsty, které zbělaly, jak pevně svírají zbraň, která konečně tvoří vrchol této ohromující trojice. A třebaže pohyb čepele bude nejprve svislý, skončí ve vodorovné poloze poté, co v prostoru opíše naprosto dokonalý oblouk. V tom spočívá mistrovství: v Canbeře si vedle dvou fotografií vězně – jedné před stětím hlavy a druhé po něm – člověk může přechít jako jakousi vzácnou relikvií dopis, který kat posílá svým blízkým do Japonska z oblasti válečných operací na Nové Guineji, kde řádil, a ve kterém jim vypráví podrobnosti o svých hrdinských činech a vychvaluje ty nejvyšší ctnosti, které v sobě za účelem jejich vykonání musel a dokázal probudit (japonské ideogramy originálu jsou v Canbeře doprovázené překladem do angličtiny).

Ale když už jsem mluvil o zádech zabijáka a zmínil El Greca, okamžitě musím pomyslet také na Goyu a jeho *Los fusilamientos del 3 de mayo* (Poprava vzbouřenců 3. května), kterou jsem si tolikrát prohlížel v jednom ze sálů Prada a pokaždé ji opouštěl s velkou lítostí, jako by odejít znamenalo vzdát se nejvyššího a nevyjádřitelného poznání,

kompletně darovaného a odhaleného. V tom geniálním obraze je přitom všechno řečeno, všechno se tam dá vyčíst a uvidět: neprostupná zeď, kterou tvoří semknutá záda saských střelců Velké armády s jejich černými čákami naraženými až po oči, s šavlemi, které se jim klímbají u stehů, s lýtky pevně obepnutými tmavými kamašemi, s nakročnou, lehce ohnutou levou nohou, jak si to vyžaduje postoj konajícího střelce, řada pušek s nasazenými bajonety. Vykonavatelé poprav jsou anonymní, jsou vidět jenom jejich záda obtěžkaná vojenskou polní výbavou a nakloněné čáky přibité k hledí pušek jasně ukazují, že nevidí oslepené a oslňující obličejové tváře těch, které se chystají skosit svými výstřely. Mezi zabijáky a odsouzenými je zdroj světla, čtverhranná lucerna ležící přímo na zemi, která zalévá noční vraždu živoucím a neskutečným jasnem. Genialita Goyi spočívá ve skutečně nadpřirozené bělosti košile ústřední postavy, která vyniká naproti lucerně, čáčkám a puškám, na pozadí zšeřelých kopců Príncipe Pío a za nimi jen stěží rozpoznatelného města, a která jako by sama ozařovala celou scénu. Bojují spolu dva světelné zdroje: jeden patří popraveným a druhý zabijákům, přičemž ten první je natolik zářivý a oslňující, že světlo lucerny vypadá jako ztlumené. *Morituri* obklopující muže v bílé košili se nám zdají šedí nebo černí, sehnutí, shrbení, schoulení, jako by chtěli kulky připravit o část kořisti. Je to kompaktní masa, která stoupá jako procesí těsnou uličkou vedoucí k místu poprav. Když přicházejí na vrchol, náhle všechno spatří: zkrvavené mrtvolky svých druhů, kteří je předešli, jiné, kteří jsou již postřeleni a právě padají, a proti nim popravčí četou, která neúnavně cílí na každou skupinu nově příchozích. Aby to neviděli a neslyšeli, tisknou si ruce na oči, na uši, v posledních popírajících a prosebných pózách. Ale ve středu, uprostřed těch, kdo jsou zasahováni výstřely, kdo se hrouť, v samotném srdci, ke kterému se všechno sbíhá, je muž, klečící, ale obrovský, o to větší tím, že klečí, jeho zářivá košile je zatím netknutá a on ve chvíli, kdy má sám být zasažen střelou, s očima dokořán hledí na svou nadcházející smrt. Jak to popsat? Jak popsat hrud, která se velkolepě

nastavuje kanonádě pušek, a nevídanou bělost, jako brnění jeho poslední hodiny, jak vyslovit šílené vypoulené oči pod uhlem obočí, zdvižené paže, ne kolmo, ne křížem, ale do stran, v posledním gestu vzdoru a oběti, revolty a bezbrannosti, zoufalství a milosrdnosti, jak popsat slovy ten němý proslov, to oslovení vlastních katů vyjádřené každým rysem tváře a celým tělem? O sto třicet let později, v roce 1942, v pevnosti vrchu Valérien v Paříži, se do stejného zástupu nočních hrdinů zapsal komunista Valentin Feldman, když se obořil na německé vojáky, kteří ho popravovali, nezapomenutelnými slovy: „Hlupáci, vždyť umírám za vás.“

Ale proč to nikdy nekončí? Uběhlo dalších dvacet let a my běžíme přes náměstí Alma ke španělskému velvyslanectví ostře hlídanému policejními kordony a bez jakýchkoliv iluzí s křikem požadujeme milost pro Juliána Grimaue odsouzeného k smrti zvláštním tribunálem soudícím za smyšlené zločiny z dob občanské války, ale ve skutečnosti proto, že byl členem ilegální komunistické strany, za což hrdě a veřejně převzal odpovědnost v okamžiku svého zatčení, než během svého výslechu skočil do prázdna z šestimetrové výšky. Nehledě na rozdrce ná zápestí byl Julián Grimau krutě mučen a zastřelen uprostřed noci, narychlo, ve světlech reflektorů automobilu, na dvoře madridské věznice Carabanchel, pár hodin po naší pařížské demonstraci. Bylo to 20. dubna 1963. Caudillo projevoval svou úpornou krutost, a dokud neupadl do nekonečné agonie – je známo, že byl měsíce udržovaný na přístrojích a hadičkách a Španělsko čekalo se zatajeným dechem –, stále posílal lidi na smrt. Dne 2. března 1974 byl katalánský anarchista Salvador Puig Antich popraven uškrcením ve vězení Modelo v Barceloně. Tento způsob vykonávání trestu smrti je v zákoně uvedený jako „*garrote vil*“, což se dá přeložit jako „potupné uškrcení“, ale slovo „*vil*“ ve francouzštině znamená také „levný“ nebo „obyčejný“: popravovaný umírá usazený na židli s vysokým rovným opěradlem, s nohama a rukama umístěnými v pevně stažených okovech, které mu zabraňují v jakémkoliv pohybu. Kolem krku má kovový

obojek, který plynule utahuje šroub ovládaný zpoza židle – pomalu nebo rychle, podle krutosti či profesionality kata – a drtí tak nejprve tepnu a potom obratle. Existuje také čistě katalánská varianta *garotte vil*: obojek je zpestřen ostnem, který prorazí zátylek ve chvíli, kdy ho drtí. Puig Antich byl posledním uškrceným období frankismu, i za něj jsme demonstrovali marně. Trest smrti byl ve Španělsku zrušen v roce 1978, takže občas to někde přece jen skončí.

Nicméně teď, ve chvíli, kdy píšu tyto řádky, se mu ve světě daří dobře. Nezmínil jsem se o antiabolicionistických státech Severní Ameriky – každý z nich je zatvrzelý ve své jedinečné nelidskosti: elektrické křeslo, smrtící injekce, plyn, věšení – ani o arabských zemích, o saúdských katech, kteří majestátně přijíždějí v bílých mercedesech na místo poprav, kde už na kolenou a s hlavou mírně skloněnou odsouzenec čeká na bílý záblesk zakřivené šavle, která jej připraví o hlavu před očima veřejnosti. Tihle jsou aspoň odborníci, kteří mohou konkurovat Japoncům, o nichž jsem mluvil výše. Dnes přišel čas řezníků – a ať mi opravdoví řezníci prominou, protože vykonávají to nejušlechtlejší povolání a jsou nejméně barbarští ze všech lidí: proč jsou před námi skrývány děsivé scény poprav rukojmích prováděných podle islamistických zákonů v Iráku nebo Afghánistánu? Ubohá amatérská videa natáčená samotnými zabijáky, která mají zastrašovat, a také se jim to daří. Byl snad právě to důvod je cenzurovat ve jménu pochybné deontologie, která vedla jen k tomu, že byl zamlčen v dějinách bezprecedentní kvalitativní skok globalizovaného barbarství, že byl utajen příchod zmutovaného druhu vztahu člověka ke smrti? V každém případě kolovala jen tajně, a nás, kteří jsme stěží dokázali neodvrátit pohled a mohli si udělat úplnou představu o rozsahu těch hrůz, je jenom hrstka.

Odehrává se to takto: na úvod nekonečný monotónní přednes veršů z Koránu, které současně s recitací běží v titulcích na obrazovce. Stejně jako v pornografických filmech tu chybí střih, mezi jednotlivými záběry není souvislost, jedna situace střídá druhou nečekaně:

najednou je tu Soud, vyjímá se na černém pozadí a zaplňuje celý záběr. V popředí klečí se svázanými kotníky a spoutanýma rukama obviněný. Za ním je Velký soudce a jeho přísedící, obrovští černí duchové v kuklách, s hrudi opásanou kalašnikovy, které jim visí zkřížené, hlavní nahoru na úrovni hrudní kosti. Mluví jen Velký soudce – silným a monotónním hlasem, čte nebo mluví spatra, to už jak kdy. Mluví velice dlouho a jeho hlas je stále zuřivější a *kazatelštější*, je to představení, které se stupňuje (doslova v sobě „sám probouzí“ zlost) s tím, jak se přibližuje okamžik vynesení rozsudku a popravy. Ať už odsouzený rozumí arabsky nebo ne, ví, že jeho osud je zpečetěn a že až skončí mnohomluvné a zamotané zdůvodnění rozsudku, připraví ho o život. Ví, jak k tomu dojde? Tuší to? Z dvaceti filmů, které jsem viděl a které byly všechny odporné, bych jeden vyčlenil: během zběsilého proslovu černého prokurátora zůstává zajatec naprosto nehybný: ani se nepohne, ani nezamrká, pohled má upřený do prázdna, jako by už byl mimo tento svět a musel projít tím nejhorším, aby se zase našel. Čirá rezignace. Je to ještě mladý muž s kučeravými vlasy a bledým obličejem, který už si zjevně prošel tím největším fyzickým a psychickým utrpením, pekelnými muky naděje, než ji navždy ztratil. Nic neprozrazuje strach, ale on sám je jeden velký strach, je zkamenělý strachy. Jakmile Velký soudce, který doposud stál bezprostředně za viníkem, vyřkne poslední slovo, sáhne pravou rukou za svůj opasek a vyndá ji odtud vyzbrojenou obrovským nožem, opravdovou řeznickou kudlou, a zatímco přistupuje k činu, mává s ní před kamerou a zlostně řve „*Alláhu akbar*“ a v tu samou chvíli popadne odsouzeného za vlasy a shodí ho na zem, zatímco jeden pochop v kukle ho chytne za kotníky, aby se nezmítal. Hlavu mu tedy uřízne nožem, ale nejdřív zkontroluje, že se nešťastník dívá do kamery, tedy na nás. Tak během operace několikrát uvidíme oči podřezávaného, které šíleně běhají v očních důlcích. Ale lidský krk, třeba i pohublý, není jen z jemné kůže: jsou v něm chrupavky a krční obratle. Zabiják je svalnatý, ale stejně mu dělá potíž prorazit pro svou čepel tu správnou

cestu. A tak ji používá jako pilu, piluje tak dlouho, jak je potřeba, v stříkancích a cákancích krve, nesnesitelné pohyby sem tam, které nás nutí prožívat podříznutí člověka jako podříznutí zvířete, prasete nebo berana. Když se hlava konečně oddělí od těla a když ruka maskovaného řezače demonstrativně předvádí odvedenou práci tak, že ji postaví čelem k nám na bezhlavý trup, poslední zacukání očí signalizuje, že k naší nepřiznatelné úlevě všechno skončilo. Ale kamera točí dál, postavy v kuklách opustily sál, nešikovný zoom přibližuje hlavu a trup, které tam zůstávají, osamocené, v detailním záběru, celou dlouhou minutu, pro naši vědomost a ponaučení. Obličej podříznutého a ten, který patřil živému, jsou si neuvěřitelně podobné. Je to stejný obličej a nechce se tomu věřit: krutost té popravy byla tak strašlivá, že se zdálo, že ji může zpečetit jen radikální znetvoření tváře.

Kapitola 2

Stejně jako jsem se zařadil do nekonečného zástupu gilotinovaných, pověšených, zastřelených, uškracených a umučených ze všech koutů světa, jsem i tímto rukojmím s prázdným pohledem, tím podřezaným mužem. Jak všichni chápou, miluji život k zbláznění, a jak se blíží okamžik, kdy ho budu muset opustit, mám ho ještě raději, natolik, že ani sám nevěřím tomu, co jsem tu napsal, této větě z oblasti statistiky, tedy čisté rétoriky, která v mých kostech a v mé krvi nevzbuzuje prázdnou reakci. Netuším, v jakém budu stavu ani jak se budu držet, až přijde má poslední hodinka. Zato vím, že tenhle tak pošetile milovaný život může jednou otrávit stejně silná obava, že se zachovám zbaběle, kdybych ho měl ztratit za jedné z výše popsaných neblahých okolností. Kolikrát jsem sám sobě pokládal otázku, jak bych se zachoval, kdybych byl vystaven mučení? A vždycky jsem si odpovídal, že bych si nedokázal vzít život, abych se mučení vyhnul, jako to udělal Pierre Brossolette, jak to chtěl s ohromující rozhodností udělat André Postel-Vinay, který se podobně jako Julián Grimau vrhl do prázdnoty z druhého patra věznice Santé, když ho vedli k výslechu, jako to udělali jiní, méně známí, ale stejně hrdinští, jako třeba Baccot. Musím tu o něm napsat, protože ho mám neustále na mysli a do jisté míry jsem zodpovědný za jeho smrt. Bylo to na konci listopadu 1943, po vyučování, na dvoře internátu lycea Blaise Pascala

v Clermont-Ferrandu. Baccot, který byl ve třídě s filozofickým zaměřením, zatímco já v prvním ročníku humanitní přípravy, věděl, že od října, od začátku školního roku stojím v lyceu v čele odboje. Sít jsem ve skutečnosti vydupal ze země já. V létě předchozího roku jsem se stal členem komunistické mládeže a za necelé dva měsíce se mi podařilo do jejího tvrdého jádra zapojit více než čtyřicet studentů z internátu – studentů přípravek na vysoké školy společenských věd, inženýrství a agronomie – a s jejich pomocí nabrat dalších dvě stě do masové organizace, Sjednocených sil patriotické mládeže, která, aniž o tom věděli, byla řízená komunistickou stranou. Vycházel jsem z tehdejších instrukcí a politiky ilegální Francouzské komunistické strany. Baccot, kterého jsem v té době sotva znal, se do mě pustil přímo. Černé žhnoucí oči zapadlé pod hustým obočím, dozadu sčesané vlasy, které odhalovaly strmé čelo, ramenatý, podsaditý, vyzařovala z něj soustředěnost a pochmurná síla: „Chci se zapojit do odboje,“ řekl mi napřímo, „ale to, co děláte, mě nezajímá. Víím, že existují bojové oddíly, a to je to, co potřebuju.“ Zeptal jsem se ho, kolik je mu let. „Osmnáct.“ Byl dokonce starší než já! A dál: „Víš, co představují bojové oddíly? Uvědomuješ si rizika?“ Všechno si uvědomoval a věděl. A tak jsem mu řekl: „Zapřemýšlej o tom týden, dobře si to rozmysli a pak si o tom znovu popovídáme.“

Co bylo to, co jsme dělali a co ho nezajímalo? V lyceu Blaise Pascala byly hluboko pod zemí dlouhé sklepy, které spolu byly propojené jako katakomby. Mým jediným kontaktem s vnějškem, se Stranou, byla jedna žena, jistá Aglaé, znal jsem ji jenom pod tímto pseudonymem. Propašovala do lycea tři revolvry i s municí, které jsem u sebe skrýval já. S pár nejbližšími kamarády jsme v noci potichu odcházeli z naší společné ložnice – díky otci jsem v tom byl trénovaný –, scházeli jsme do sklepení a cvičili jsme se ve střelbě do pouťových terčů. Nikdo nikdy nezaslechl ty ohlušující rány, které se rozléhaly hluboko pod zemí, nikdo se o tom nikdy nedozvěděl, ostatně o existenci těch podzemních prostor vědělo jen málo lidí. Ale byly i dny, kdy mě Aglaé

varovala, abychom se chovali obezřetně, a tehdy jsem chodil do učeben s revolverem v kapse dlouhé šedé haleny, která byla součástí uniformy internátních studentů. To období je těžké si vybavit a jen málokdo ho dokázal dobře popsat: mezi externími studenty byli zastánci Vichy, někteří spříznění s milicí, a dokonce její členové, kteří nás dokázali rozpoznat. Věděli o nás, my jsme věděli o nich a je třeba si představit velký dvůr lycea během přestávek, kdy se tyto skupiny navzájem sledovaly, narážely na sebe, posuzovaly se, zkoumaly a snažily se jedna druhé vyhnout. Děti z rodin kolaborantů a příslušníků Francouzské milice byly stejně staré jako my, Clermont-Ferrand už byl v té době rok okupovaný (od listopadu 1942, kdy se anglo-americké jednotky vylodily v severní Africe) německými jednotkami, wehrmachtem a gestapem, Darnandovy milice řádily, ale bojové skupiny komunistické strany, ty, ke kterým se chtěl přidat Baccot, jim také dávaly zabrat: hrozba, ostražitost a strach byly přítomné v obou táborech. Opatřili jsme si klíče od všech dveří lycea, měli jsme dva až tři duplikáty, především od dvoukřídlových vrat, která vedla z hlavního dvora přímo do města a zbavovala nás všech problémů se správci a vychovateli. Přes Aglaé jsem dostával balíky s letáky vyzývajícími k odboji a odsuzujícími nacistické zločiny, instrukce, informace o průběhu války, básně Aragona, Éluarda, texty Vercorse, knihy z nakladatelství Éditions de Minuit atd. Rozdělili jsme Clermont-Ferrand na sektory a o sobotách a nedělích jsme ve skupinách po pěti vyklouzli z lycea a agitovali v částech města, které jsme měli na starosti. Jednali jsme klidně a rychle, strkali jsme letáky do poštovních schránek nebo pod dveře. V každé pětičlenné skupině byli dva na hlídce a snažili jsme se akce provádět nepravidelně, protože šíření letáků okamžitě zburchovalo policii a milici. Provádět akce v noci bylo velice těžké a dělali jsme to tak jen ve výjimečných situacích. Často platil zákaz vycházení, a i když vyhlášený nebyl, město pročesávaly německé hlídky.

Dodnes mě překvapuje a zůstává pro mě téměř nepochopitelné, že v tak málo početném prvním ročníku přípravy roku 1943 byli tři

Židé: můj velmi blízký přítel André Wormser, syn Georgese Wormsera, ředitele Clemenceauovy kanceláře – zůstal jím méně než dva měsíce –, jedna dívka, Hélène Hoffnungová, a já, všichni tři zapsaní pod svými pravými jmény a aniž v našich občanských průkazech byla uvedena povinná a ponižující poznámka sestávající z tří červených písmen – ŽID. Byli jsme tudíž v dokonalé ilegalitě. Ale protože se francouzští Židé museli od léta 1941 povinně registrovat, jednu takto orazítkovanou občanku jsem vlastnil. Dodnes ji hledám, někam zmizela, pravděpodobně při nějaké životní změně, ale jsem si jistý, že některá z mých žen ji schovala a jednou zase vyplave na povrch. Pamatuji si na svou pubertální tvář – málem jsem napsal nevinnou – napříč přeškrtnutou tím zlověstným znamením příšlým z hloubi věků. V té době jsme nevěděli, jestli je lepší se novým dekretům podřizovat, nebo je ignorovat. Po krátkou dobu se otec klonil k poslušnosti, ale od určité chvíle bylo jasné, že to nejhorší nás teprve čeká, a to značkování jeho samého a jeho blízkých začalo být pro něj a pro nás pro všechny brzy nesnesitelné. Měli jsme tedy průkazy na pravé jméno, ale bez toho hanebného cejchu. Uchýlili jsme se do Brioude, do podprefektury Haute-Loire, kde už jsme žili před válkou mezi lety 1934 a 1938 poté, co se mí rodiče rozešli. Otec zbožňoval ten kraj, kde si na konci první světové války léčil plíce: narukoval jako dobrovolník v roce 1917, zatímco jeho otec bojoval v první linii již od roku 1914, a byl zasažen yperitem na Sommě. Když ho opustila má matka a opatřil si novou ženu, rozhodl se, že začne nový život v Brioude a odvezl tam s sebou své tři děti – mou sestru Évelyne, bratra Jacquese a mě – byl jsem nejstarší, bylo mi devět. Nicméně na začátku školního roku 1938 jsme se vrátili do Paříže, kde jsem nastoupil do páté třídy prvního stupně lycea Condorcet. Agresivní antisemitismus v tomto pařížském lyceu ve mně stačil vzbudit hrůzu a do hloubky mnou otrást. Válka, která mě postavila před řadu jiných nebezpečí, mě paradoxně těchto panických stavů zbavila: v říjnu 1939, po vyhlášení války, jsme Paříž opustili a vrátili jsme se do Brioude.

Mého otce, kterému bylo téměř čtyřicet let, měl na starosti tři děti a byl veterán první světové války, nemobilizovali do aktivní armády, ale jako „zvláštního přidělence“, tedy pro práci vztahující se k národní obraně. Mohl si vybrat oblast a zvolil si Brioude. Pro mě to bylo jako návrat do šťastných let. Ale náš status se zásadně změnil: otec musel opustit své postavení i tu trochu majetku, který vlastnil. Až do okamžiku drtivé porážky francouzské armády v květnu 1940 dělal řidiče nákladáku – vozil uhlí a každý večer se domů vracel černý jako komíník. Existovala šance, třebaže jen chabá, že bych se mohl vrátit do školy Lafayette, kam jsem chodil v letech 1934–1938. Ale otec, který pro mě přijel k prarodičům do Normandie, kde jsem strávil poslední mírové prázdniny, mi cestou vysvětlil, že stejně jako on před dvaceti lety a ze stejných důvodů už nebudu moct docházet do školy ani do lycea, ale budu si muset vydělávat. Byla noc, pamatuji si, že jsem měl nad hlavou hvězdné nebe, vyhlížel jsem německá letadla a on mi řekl, že se rozhodl zaměstnat mě v Poštovním a telegrafním úřadu. Něco se ve mně vzpouzelo, za nic na světě jsem nechtěl dělat pošťáka. Můj radikální odpor spojený s nechutí, s jakou tuto myšlenku přijal ředitel školy Lafayette, který byl velmi rád, že jsem zpátky, překonaly otcovo přesvědčení a alespoň načas jsem mohl pokračovat ve studiu. V tom malém městečku nás přirozeně každý znal a vědělo se, že jsme Židé, aniž té okolnosti kdokoliv z obyvatel Brioude přikládal nějaký zvláštní význam. Otec tam měl přátele, z nichž většina se od nás po vzniku „Francouzského státu“ a neblahém roztřeseném projevu maršála Pétaina neodvrátila. Porážka Francie a její rozdělení na okupovanou a takzvaně „svobodnou“ zónu přivedly do Brioude určitý počet židovských uprchlíků, převážně cizinců bez jakékoliv právní ochrany. Jak napsal Aragon – vyslovit jejich jména bylo složité, dokonce ještě víc než mé vlastní (když se mě někdo zeptal na jméno, často jsem ho neříkal celé, ale rovnou jsem ho hláskoval – l-a-n-z-m-a-n-n; a stává se mi to dodnes, když si uvědomím, že má sláva není všeobecná a nedolehla k mým spolubesedníkům, obzvláště po telefonu). Byl jsem

ohromený počtem dětí v každé z těchto rodin, neuvěřitelnou pracovitostí a talentem jejich rodičů v nejrůznějších profesích – krejčích, kožešníkům, obuvníkům atd. –, jejich schopností přizpůsobit se v těch nejnepříznivějších podmínkách a prudkou láskou, kterou si navzájem projevovali. Jeden židovský génius polského původu, který byl mým spolužákem a se kterým jsem se spřátelil, měl natolik vynikající schopnosti, byl tak nadprůměrný ve všech předmětech a tak přirozeně arogantní, protože o sobě věděl, že je nejlepší – jak by mohl nebýt? –, že vyvolával slepou závist synů auvergneských zemědělců nebo obchodníků, kteří tvořili většinu školního osazenstva. Jednou jsem ho našel ve větvích platanu na školním dvoře, ostatní kolem něj tančili skalpovací tanec, zasypávali ho divokými, dobře mířenými, nemilosrdnými a nevybíravými nadávkami, které přijímal se svým neměnným úsměvem vyjadřujícím pohrdání a nadřazenost. Pubertáci ze školy Lafayette nebyli nenávistní ani antisemitští jako ti, které jsem znal z lycea Condorcet. Šlo o něco jiného – Freiman musel platit za svou výjimečnost. Přidal jsem do kroku, okřikl jsem trýznitele, kteří mě respektovali, protože mě ve škole brali jako „místního“, a pustili ho, aniž padla jediná rána.

Jednoho letního dne roku 1942 byl Freiman spolu s celou svou rodinou a většinou zahraničních Židů zatčen během ranní razie francouzské policie. Najednou tu nebyli, byl to nevídaný šok, brutální a nepochopitelná prázdnota, kterou pocítilo celé městečko, natolik už byli jeho součástí a svou přítomností ho dělali tak živé, jak nikdy nebylo. Otec, který, aniž jsem o tom věděl, byl již členem odboje, nám tehdy opatřil falešné doklady, které se mohly ukázat nezbytné, pokud bychom se například museli přemístit nebo kdybychom museli prokázat svou totožnost během nečekaného zátahu, protože měsíc od měsíce se rozdíl mezi zahraničními a francouzskými Židy stále více stíral. Pamatuji se, že jsem se jmenoval Claude Bassier, narozený v Langeacu, a také Claude Chazelle z Brassac-les-Mines: na matrikách všech míst uvedených ve falešných občanských průkazech bylo možné

ověřit přesnost údajů, včetně dat a míst narození. Zaměstnanci nebo sekretářky na radnicích se na vlastní nebezpečí rozhodli falešné doklady zaregistrovat. Dnes by mohli být označeni za „Spravedlivé mezi národy“. Ale to je ani nenapadlo, nikdy jsem se nedozvěděl jejich jména, nešlo jim o to, co si o nich budou myslet potomci, nechtěli nikoho ohromit. Byli solidární, jak jim diktovala povinnost, jednali z čistě humánních pohnutek.

Proč mě otec po maturitě na začátku školního roku 1943 zapsal do internátní školy Blaise Pascala pod mým pravým jménem? Souhlasil s tím, abych pokračoval ve studiu – už bylo jasné, že poštáka dělat nebudu, ale univerzita mu přišla příliš nebezpečná, kdežto internát mi podle něj mohl zajistit lepší ochranu. Stejně jako jsem já nic nevěděl o jeho příslušnosti ke Spojeným hnutím odporu (*Mouvements unis de la Résistance*), on zase ve chvíli, kdy se rozhodl poslat mě do Clermont-Ferrandu, nevěděl, že už jsem čtyři měsíce členem Komunistické mládeže. Přidal jsem se k ní náhodou, naše rodina si ce byla levicová, ale nečetl jsem Marxe, Engelse ani Lenina. Bydlet v internátní škole pod jiným než vlastním jménem bylo v praxi velmi složité, ne-li nemožné, a bezesporu by to představovalo velké nebezpečí. Jisté je, že ředitel lycea Blaise Pascala, jeho zástupce, vrchní vychovatel a určitý počet profesorů věděli naprosto přesně, co mohou od Wormsera, Héléne Hoffnungové a ode mě čekat. Už sama skutečnost, že se nás rozhodli přijmout, byla zárukou, že nad námi budou držet ochrannou ruku. Náš třídní učitel Jean Perus vyučoval literaturu pro první ročník přípravy: když skončila válka, dozvěděl jsem se, že byl sám členem komunistické strany zapojeným do aktivního odboje, ale nikdy o tom mezi námi nepadlo jediné slovo, ani jsme si nikdy nevyměnili spiklenecké mrknutí oka. Byl to skvělý profesor a nikdy nezapomenu na pohrdavý výraz jeho rtů, když jedinou větou odmítal nějakou z našich interpretací. Navzdory mě vy-
léčil z komparování, když jsem jednoho dne před ním a svými spolu-
žáky měl nahlas komentovat úryvek z Rabelaise a hloupě jsem ho

srovnával s Bergsonem, kterého jsem skoro nečetl. Opovržení v jeho slavném úšklebku nabylo doslova podoby zhnusení: „Chlapče, Rabalais neznal Bergsona.“

Jedno z poslání, které Strana uložila „dorostu“, bylo velmi nebezpečné: přebírání kufrů se zbraněmi – revolvery a granáty – na nádraží v Clermont-Ferrandu. Vykonával jsem to s Hélène Hoffnungovou, kterou jsem pro věc sám získal a která byla součástí tvrdého jádra Komunistické mládeže. Hélène si plně uvědomovala podstupované riziko a byla také nápaditá, odvážná a dokonale chladnokrevná. Abychom zmátli příslušníky milice zvláště vycvičené k lovu podle vzhledu, kteří z ulic města vyháněli chodce považované za Židy, Hélène se na mou naléhavou prosbu snažila, jak to šlo, zamaskovat nenapravitelně semitské rysy svého obličeje. Prosil jsem ji, aby se pokusila zakrýt zrzavé kudrny své kštiny, vyložené židovský hrbolek svého nosu a aby si rty nemalovala ani upejpavě, ani příliš výstředně. Kráčeli jsme za rozednění k nádraží, v něžném nebo vášnivém objetí, jako dva rozesmátí a velmi zamilovaní studenti, a každý jsme v ruce drželi kufřík. Umíral jsem strachy. Na nádraží jsme si stoupli na smluvené nástupiště, na přesné místo, a čekali jsme, až přijede vlak. Zavazadla, která jsme měli položená u nohou, byla s rychlostí a zručností hraničící s kouzelnictvím vyměněna za dvě jiná, stejného tvaru a barvy, ale mnohem těžší. Všechno se dělo bez jediného slova a tak rychle, že jsem si nezapamatoval obličej jediného ze stranických kurýrů, kteří nám zbraně dodávali. S Hélène jsme se na tom samém nádraží naopak nejednou stali svědky zdrcujících zatčení vykonávaných muži v pláštěnkách a měkkých kloboucích gestapa: ti, na které čekali, ještě nestačili vystoupit z vagonu, když na ně náhle vytasili pistole, obklíčili je, spoutali a odvěkli, aniž mohli klást odpor. Bylo to úděsné představení, ti nešťastníci okamžitě pochopili, že spadli do té nejhorší pasti, byli bledí a v jejich zsinalých tvářích se už dala číst všechna nevyhnutelně následující mučení, která budou muset podstoupit. Gestapo (Geheime Staatspolizei, Tajná státní policie) bylo synonymem

teroru a zůstane jím už navždy, jsou pro to důvody. V inkvizičních kobkách gestapa se nenašla žádná desátnice Lynndie Englandová, která by fotografovala a posílala snímky rodině a kamarádům, žádné válečné trofeje, živé obrazy vězňů, ponižovaných před objektivy fotoaparátů a pro ně, stylizovaných do pornografických nebo skatologických poloh. Vězení Abú Ghrajb bezesporu kumuluje grotesknost a nechutnost, ale nepraktikovalo se tam fyzické mučení, vytrhávání nehtů, vypichování očí, přerážení kostí, celá stupňující se řada toho nejvražednějšího násilí, jež navždy lámala ty, kteří se stali jeho obětí, pokud mu nepodlehli. Gestapu byly obrázky k smíchu, pracovalo v utajení, reálně, ne virtuálně. Neohrožená Hélène, která pravděpodobně ze zatčení netuhla hrůzou jako já, mě k sobě přitiskla a vášnivě mě líbala, jako bychom se právě shledali. Vyšli jsme se svými naloženými kufry v rukou, ve vzájemném vytržení jsme měli nejružnější zaměstnance v uniformě i v civilu, kteří se motali na nádraží, a začali jsme pomalu stoupat do města, až k místu schůzky, kde nás se stejně kouzelnou rychlostí zbavili svěřeného nákladu. Každé setkání s hlídkou, každý podezřelý pohyb byly příležitostí k polibku, více či méně hlubokému podle závažnosti rizika. „Francouzák“ byl v těchto pradávných časech vzácností, a my se po úspěšně vykonané misi vraceli do lycea s čmouhami jasně prozrazujícími vášnivost, a přitom mezi námi nikdy nebylo nic sexuálního: byli jsme dva disciplinovaní aktivisté Francouzské komunistické strany, která později sama sobě dala přezdívku Strana 75 000 zastřelených.

Moje jistota se potvrdila: týden na rozmyšlenou, který jsem uložil Baccotovi, jeho názor nezměnil. Informoval jsem o něm Aglaé, Baccot narychlo odešel z lycea Blaise Pascala a už jsme o něm neslyšeli. Až do jeho sebevraždy o čtyři měsíce později. Čtyři měsíce Baccot jako člen bojových oddílů Francouzské komunistické strany zabíjel Němce a příslušníky milice na ulicích Clermont-Ferrandu. Strana, kterou vynechali z anglo-amerických padákových dodávek určených pouze pro gaullistický odboj, měla jedinou možnost, jak si opatřit zbraně: obrat

o ně nepřítele. Každý oddělaný Němec představoval jeden revolver, pistoli nebo samopal. Baccot za to krátké období dokázal předvést své výjimečné vlastnosti – odvahu, smělost, trpělivost, prohnanost a odhodlání. Když ho vypátrali, identifikovali a začali pronásledovat, dostal se do obklíčení na náměstí Jaude, hlavním náměstí Clermont-Ferrandu: jakmile pochopil, že z obklíčení není úniku, uchýlil se na veřejný záchod – veřejný pisoár točitého tvaru, jehož železné stěny skrývaly ty, kdo jej používali, před očima chodců – a v samém středu spirály si vystřelil mozek, aby ho nezatkli živého. Letmá aluze na jeho smrt se objevuje ve filmu *Lítost a soucit*: dva nedbale vyslechnutí pěšáci v důchodu, kteří o odboji na lyceu Blaise Pascala ani obecněji v Clermont-Ferrandu vůbec nic nevěděli, si na epizodu s Baccotem matně vzpomínají. Několikrát jsem se s tím obracel na svého přítele Marcela Ophülse, který ovšem nemohl nic udělat, protože je sice právoplatným režisérem filmu, ale přípravné rozhovory neprováděl. Ale dělat z Clermont-Ferrandu symbol kolaborace, jak to ukazuje film, je rouhání: Clermont, kam byla přesunuta Štrasburská univerzita, byl naopak výsostným místem odboje v Auvergne i v celé Francii.

Baccot je nepopiratelný hrdina, kterého bezmezně obdivuji. Ale vím, že kdyby mě chytili, nikdy bych si na rozdíl od něj nedokázal vpálit kulku do hlavy, a to vědomí mě celý život tížilo. Co bych udělal, kdyby nás s Héléne Hoffnungovou požádali, abychom otevřeli kufr se zbraněmi? Během tajného městského odboje jsem prováděl řadu objektivně nebezpečných akcí, ale vyčítám si, že jsem je nevykonával s plným vědomím, protože je neprovázelo přijetí krajní ceny, kterou by bylo třeba zaplatit v případě zatčení: smrti. Jednal bych stejně, kdybych si ji před akcí uvědomil v plné míře? A i když připustíme, že nevědomí je také svého druhu odvahou, jednat, aniž je člověk cele připravený přijmout nejvyšší oběť, stejně nakonec ukazuje na amatérismus, k čemuž se dodnes neustále vracím. Otázka odvahy a zbabělosti, jak čtenář jistě pochopí, je nití, která se vine touto knihou, červenou nití mého života. Sartre rád citoval definici Michela

Leirise, který označoval sebevraždy důstojníků, již nesplnili zadání, za „vojenskou odvahu“. K některým účastníkům protihitlerovského spiknutí z 20. července 1944, které jsem zmínil výše, zašli do kanceláře jejich kolegové ve službě, kteří jim chtěli ušetřit mučení, proces a potupnou smrt na šibenici, a beze slova jim podali nabitý revolver. Vyšli ven a vzápětí se ozval výstřel. Německé šarže, které podléhaly neporušitelnému kodexu cti, si braly život téměř automaticky, jako by to byl reflex, aniž třeba jen na chvilku zaváhaly, což je možná ten nejlepší možný postup. Právě taková, spektakulárně podaná epizoda je k vidění ve filmu Jeana-Jacquese Annauda *Stalingrad*: politruk Rudé armády zbaví velení jistého sovětského generála, jehož mužstvo ustoupilo pod plnou palbou, aniž k tomu dostalo rozkaz. Zároveň před něj na stůl s mapami generálního štábu položí nabitou pistoli a odchází. Výstřel se ozve dřív, než za sebou stačí zavřít dveře. Taková je kodifikovaná „vojenská odvaha“, a když ji zmiňuji, nemohu nepomyslet na závěrečný monolog Sartrových *Vězňů z Altony*: „A všechno zemře; oči, soudci, čas.“ Ve *Fenomenologii ducha* se pán stává pánem, protože dal svůj život v sázku, protože riskoval, že ho ztratí – riziko nicoty –, kdežto otrok připoutaný k svému tělu, svým touhám a potřebám, k tomu, čemu Hegel říká „vitálně-tělesné“ – příšerný, ale doslovný překlad –, dal přednost podrobení před ctí, privilegoval to jediné, co má v jeho očích cenu: svou kůži, život, třeba i ponížení, nebo dokonce zmrzačený, ale *svůj* život. Jeden z nezapomenutelných hrdinů *Šoa*, Filip Müller, který byl téměř tři roky členem osvětimského „zvláštního komanda“ (*Sonderkommando*), mi během jednoho velmi náročného natáčecího dne řekl: „Chtěl jsem žít, žít za každou cenu, aspoň ještě o minutu, o den, o měsíc déle. Rozumíte? Žít.“ Jak přesně jsem ho chápal! Ostatní členové zvláštního komanda, kteří s Filipem Müllerem podstoupili jeho kalvárii, ušlechtilé postavy, hrobníci vlastního národa, hrdinové a mučedníci zároveň, byli stejně jako on obyčejní lidé, inteligentní a dobří. Většina z nich v pekle hranic a krematorií – onom „*anus mundi*“, jak se vyjádřil lékař SS

Dr. Thilo, – nikdy nerezignovala na svou lidskost. Je pro mě důležité je v této knize vyjmenovat: Josele Warszawski, z Varšavy, deportovaný z Paříže; Lajb Panusz, z Lomže; Ajzyk Kalniak, také z Lomže; Jozef Deresinski, z Grodna; Leib Langfus, z Makowa Mazowieckého; Jan-kiel Handelsman, z Radomu, deportovaný z Paříže; Kamiński, kápo; Dov Pajsikowicz, z Transylvánie; Stanislaw Jankowski, řečený Feinsilber, z Varšavy, deportovaný z Paříže, bývalý interbrigadista; Salmen Gradowski a Salmen Lewental, dva kronikáři zvláštního komanda, kteří se noc co noc – protože si mysleli, že nikdo z nich nepřežije – nutili psát deník z tohoto pekla a zakopali jeho listy do jílu krematorií II a III přesně den před nezdařeným povstáním *Sonderkommando* (7. října 1944), v němž položili životy: rukopisy v jidiš, psané vysokým a pevným písmem, byly nalezeny prožrané a zplesnivělé vlhkem, jeden v roce 1945 a další v roce 1962 – ze tří čtvrtin nerozluštitelné, a o to otřesnější. Na nemístnou otázku „Jak mohli? Proč nespáchali sebevraždu?“ je třeba nechat odpovědět je samé a absolutně jejich odpověď respektovat. V první řadě, udělali to, mnozí z nich si vzali život. V prvním šoku skočili živí do příkopů, kde zuřil požár, nebo snažně prosili, aby je zabili. Musel to být skutečně strašný šok! Byli to všechno mladí muži, bylo jim osmnáct, dvacet, pětadvacet let; do Osvětimi přijeli z Polska, Maďarska, Řecka po měsících nebo letech v ghettech, bídě a ponižování, po příšerné cestě (ze Soluně do Osvětimi to bylo jedenáct dní a nocí, z Rhodu nebo z Korfu devatenáct, po moři a po zemi): umírali hladu, žízní, sotva prošli selekcí na rampě, vytrhli je jejich rodinám, oholili je a potetovali, zmrskali je, omráčili, za bití a kousání policejních psů je řídkým březovým lesem v Březince odvedli až k plotu krematoria V nebo malé farmy. A najednou – dá se na takové představení vůbec připravit? – uviděli všechno: příkopy, rudě žhnoucí plameny, vodopád propletených zmodralých mrtvol, který se vyhrnul z náhle otevřených dveří plynové komory, spletnice těl, která museli rozplést a v nichž rozpoznávali rozmačkané a znetvořené obličeje své matky, sestřičky, bratra, kteří jen před pár hodinami

přijeli s nimi. To byl první šok. Židé ze slunečného pobřeží Jónského moře, jemní a něžní Židé Alberta Cohena, to nedokázali snést: vrhali se do výhně s pažemi napřaženými jako plavci. A ti samí (mám na mysli ty, kteří neskočili) vykonávali o dva měsíce později svou monotónní práci: vybaveni těžkými březovými pěchy drtili na betonové desce stehenní a holenní kosti, nejtvrďší kosti, které oheň nedokázal úplně pozřít; dělali to a zpívali u toho celý den pod bílým osvětivským nebem: *Mamma, son tanto felice* (Maminko, jsem tak šťastný). Ale nejlépe na tu nemístnou otázku svým úhledným rukopisem odpověděl Salmen Lewental, ten obdivuhodný „drtič“ ze zvláštního komanda: „Pravda je,“ napsal, „že chceme žít za každou cenu, chceme žít, protože žijeme, protože celý svět žije. Není nic než život...“ Ne, bratři moji, řeknu vám, nebyli jste kadety Saint-Cyrského vojenského učiliště u mostů na Loire v roce 1940, kteří byli schopni hegelíansky zemřít za čest a válku vědomí,* vy jste nenáviděli smrt a v jejím království jste absolutně světili život.

Válka vědomí a hrůza, kterou ve mně vždy vzbuzovala, znovu přivádějí mou mysl ke Goyovi, k jedné z jeho Černých maleb vystavených v muzeu Prado, v sále, do kterého se pokaždé zdráhám vstoupit, tak neutuchající nadšení ve mně tento obraz velkého malíře – *Duelo a garrotazos* (Souboj ranami holí) – vždy vyvolává. Ve skutečnosti nejde o souboj, ale o boj na život a na smrt; na první pohled je jasné, že žádná milost nebude, že se nebude bojovat do první krve: krajina je pochmurná, pustá, kamenitá, měsíční, jako na začátku nebo na konci světa, a třebaže se tu nedá nic vyhrát ani dobýt, dvě lidské bytosti se bijí klacky, dva muži, sotva muži, úplně muži, uvízlí až po kolena v zemi, v rašelině nebo pohyblivých píscích. Tyto nehybné bytosti,

* Studenti vojenského učiliště Saint-Cyr bránili v červnu 1940, již po kapitulaci vyhlášené maršálem Pétainem, most přes řeku Loiru v obci Saumur a snažili se početnější a lépe vyzbrojené německé armádě zabránit v postupu na jih Francie. Utrpěli přitom těžké ztráty a jejich hrdinský odpor je považován za projev vojenské cti a počátek francouzského odboje. Pozn. překl.

tito muži-kmeny, tito zabijáci-kmeny, se napřahují a vrhají se jeden na druhého celou silou svých pohřbených nohou, té ohromující paralýzy, která násobí vražednou vůli, jež je oba pohání. Nesmírný pohyb se přenesl do paží, jedné vysoko zdvižené, která patří gladiátorovi nalevo, jehož obličej je už oteklý, a druhé, zvrácené daleko dozadu, patřící jeho soupeři – jeho zbraní ve skutečnosti není hůl, spíše na jedné straně vypouklý kyj. Přenesl se do paží, ale také do trupu – do zad, do pasu, do hlavy. Není tu žádná hra nohou, která by umožnila prorazit nebo uhnout, jen krouživý pohyb, předklony a záklony, šílené vypínání hrudi. Přitom by bylo chybou se domnívat, že tito mrzáci bez nohou se především snaží bránit, přežít; na prvním místě chtějí zabít, jedno vědomí usiluje o smrt druhého s tak primordiální silou, že nebude – a to je nesnesitelné ponaučení tohoto obrazu – pána ani otroka, vítěze ani poraženého, a protože ani jeden z nich nedokáže dát přednost životu před smrtí, na scéně zůstanou jen dvě zkrvavené mrtvoly k nepoznání rozdrcené údery, pod vysokým, zšeřelým i zářícím nebem Aragonie nebo Kastilie, s tyrkysovými loukami prosvítajícími za černými mračny. Velikost Goyi spočívá v tom, že nechal „duelanty“ uvíznout, a učinil tak nemožnou jakoukoliv prosbu o smilování, kapitulaci, odpuštění nebo útěk. Jeden z nich je tam navíc. Než je neodvratně pohltí pohyblivé písky, vyrovnávají si v záchvatu zuřivosti účty absolutního sporu jinakosti. Tak nám malíř představuje válku vědomí v absolutně čisté podobě, věčný nelidský úsvit celého lidstva. „Století by bylo bývalo dobré,“ píše Sartre v tomtéž závěrečném monologu *Vězňů z Altony*, „kdyby byl na člověka od nepaměti nečíhal jeho krutý nepřítel, masožravý dravec, který přísahal, že ho zničí, lstivá bestie bez srsti – člověk.“

Právě *Souboj ranami holí* a poukaz na jeho absurditu jsem měl v úmyslu vepsat do úvodních titulků k mému filmu *Cahal*, věnovanému izraelské armádě a válkám, které musela podstoupit. Snažil jsem se v tom filmu ukázat, protože jsem o tom osobně přesvědčen, že mladí bojovníci této mladé armády, synové nebo vnukové Filipa

Müllera a jeho druhů v neštěstí, zůstali ve své podstatě stejní jako jejich otcové. Přes radikální proměnu a nesmírný poryv, který vedl ke zrození židovské armády *ex nihilo*, přes trénink odvahy, vyučování odvahy, nemilosrdný boj proti „přirozenosti“, pro který jsem snesl tisíc příkladů, nehledě na to, co jsem jinde nazval „reapropriací násilí Židy“, není Cahal armáda jako ostatní a ve vztahu izraelských vojáků k životu a smrti je dodnes sotva slyšitelná ozvěna, ve skutečnosti ne tak vzdálená, slov Salmena Lewentala, která jsem před chvílí citoval. Nemají násilí v krvi a přednost udělovaná životu, která z jeho zachování činí zakládající princip, stojí na počátku zvláštních a originálních vojenských taktik této armády a žádné jiné. Tato volba života před nebytím nezabránila židovským bojovníkům, aby během každé ze svých válek nepodstoupili ty největší oběti, včetně obětí nejvyšší, když bylo potřeba. Tolik mužů, tolik důstojníků například hrdinsky padlo ve strašných bojích na Golanských výšinách v roce 1973, když šlo o přežití národa, nebo v divoké tankové bitvě zvané „o čínskou farmu“ uprostřed Sinaje, kde tanky Cahalu, Izraelci zmodernizované prastaré britské Centuriony z druhé světové války, střílely z bezprostřední blízkosti ze všech svých děl na sovětské tanky T-72 zářící novotou, hojně dodávané Sovětským svazem egyptské armádě. Nemají násilí v krvi, umějí obětovat život, ale nedávají ho vsázku, aby demonstrovali čest, aby zůstali věrní gestu a kastovním tradicím. V jednom rozhovoru, který jsem dal v roce 1994, když šel *Cahal* do kin, poté, co v sále během premiéry vybuchla bomba se slzným plynem a vyřadila ho z provozu na více než týden, jsem ke všemu, co tu popisuji, pro lepší ilustraci dodal: „Izraelští parašutisté jsou jiného druhu než francouzští parašutisté z operace *Turquoise*.^{*} Důkazem je to, že mají vlasy.“ To je mimochodem vidět ve velmi silných pasážích filmu, před a během prvního seskoku parašutistů-novobranců. Na začátku je tam na kraji vzletové dráhy dlouhý a pomalý nájezd

* Proběhla ve Rwandě.

kamerou na vojáky, kteří čekají na nalodění do břichatých herculesů, jež je vynesou vysoko do nebe, tam, odkud bude třeba z rozběhu skočit do prázdna. Svítá, den sotva začal, skoro všichni spí, jsou mrtví únavou nebo strachy. Strach a únava jsou totéž: strach unavuje, únava je znakem strachu. A dospívající chlapci a dívky v izraelské armádě jsou každopádně vždycky krajně zmožení. Tvrdost tříletého vojenského výcviku, který podstupují, odčerpává jejich životní sílu: když je člověk vezme stopem, okamžitě na místě spolujezdce nebo na zadním sedadle vsedě usínají a propadají se do toho nejhlubšího spánku. Je neobyčejné, že se s neomylnou jistotou probouzejí pár desítek metrů před křižovatkou, kde se chtěli nechat vyhodit. A tak vsedě, vleže, opření zády jeden o druhého nebo propletení v dojemně nevinných pózách mládí a přátelství mají parašutisté na kraji dráhy v tomto úvodním záběru – chlapci i dívky, které mimochodem skáčou první – skutečně vlasy, nebo dokonce kšticí, což mění všechno: v jejich obličejích se vážnost střetá s něžností, humánnost s askézí, strach s důvěrou. A zatímco kamera pravidelně a sebejistě klouže po panoramatu tváří vojáků, kteří to ráno budou skákat, za záběrem je slyšet krásný a vlidný hlas Davida Grossmana. Grossmana, o němž se právě ve chvíli, kdy píšu tyto řádky, dozvídám, že jeho nejstarší syn, osmnáctiletý Uri, byl zabit v Libanonu, v poslední den války s Hizballáhem. Uriho, to blondáté, vážné a usměvavé desetileté dítě, jsem poznal v době natáčení *Cahal*, když jsem s jeho otcem dělal rozhovor a ještě nevěděl, že jeho část použiji jako podkres k prvnímu seskoku parašutistů. „Rodíme se staří,“ řekl mi v něm David. „Rodíme se zatížení celou tou historií. Máme obrovskou, velice nabitou minulost. Máme velice intenzivní a drsnou přítomnost. Aby se člověk vložil do té sázky, kterou je dnešní Izrael, musí přijmout závazek a projevit odříkání. Ale když si představujeme budoucnost, jen těžko najít Izraelce, který by snadno mluvil o Izraeli řekněme v roce 2025, o tom, co sklídíme v roce 2025. Protože možná cítíme, že nám tolik budoucnosti nezbyvá. A když říkám ‚Izrael v roce 2025‘, cítím ledové

ostří paměti, jako bych překračoval nějaké tabu. Jako by zákaz myslet moc dopředu byl vyrytý v mých genech. Myslím, že v našich myslích převažuje strach. Strach z vyhlazení...“

Globalizovaná, zprofesionalizovaná a zkomercializovaná soldateska si stříhá hlavu úplně nakrátko, holí si ji „na koleno“, což má vyjadřovat virilitu a odvalu, umrtvení strachu a citlivosti, chce působit hrůzostrašně. A opravdu děsí, především svou ošklivostí, zoufalou uniformitou brad a týlů. Každý se tak zjevuje jako klon toho dalšího a vyholená hlava je bezesporu tím nejspolečnějším rysem této mezinárodní policie, vysílané státy do všech koutů světa ve jménu humanity a nového mírového pořádku, přezdívaného též „povinnost zasáhnout“. Vlasy mají pověst ženskosti, a tak zůstávají výsadou armád s odvodovou povinností, které rychlým tempem mizí z povrchu zemského. Cahal je jednou z posledních. Když vyšlo interview, o kterém jsem mluvil, dostal jsem pohoršený dopis od jednoho francouzského generála, velitele parašutistické jednotky, který mi hrozil trestním stíháním, pokud se veřejně neomluvím. Z různých kanálů jsem se dozvídal, že mě hledají paragáni z bůhvíjaké jednotky Cizinecké legie, aby mi předvedli účinnost rány oholenou hlavou. Generálovi jsem odpověděl, že jsem jeho muže nechtěl ani v nejmenším urazit ani je demoralizovat, ale že ta otázka účesu mi přijde důležitá a že člověk může předvést tu největší odvalu a zachovat si přitom podobu živé lidské bytosti, tedy opatřené vlasy, místo monotónní masky amerických mariňáků, ruských komand nebo francouzských legionářů (není mezi nimi žádný rozdíl), žalostného předobrazu řad lebek s prázdnými důlky, jichž se dají najít tisíce na policích v kryptách italských klášterů. Zkrátka jsem hájil život před smrtí a doporučil jsem generálovi, aby si přečetl jednu z nejkrásnějších válečných knih, *Posledního nepřítele* Richarda Hillaryho, která vypráví, jak byla bitva o Anglii vyhrána piloty spitfirů Královského letectva, mladými, dvacetiletými muži, čerstvými absolventy Oxfordu či Cambridge, kam nastoupili po Shrewsbury nebo Eton College, kteří navždy vstoupili do dějin

hrdinství pod jménem „hoši s dlouhými vlasy“. Mezi červencem a říjnem 1940 čtyři sta patnáct těchto vlasáčů přišlo o život, když likvidovali messerschmitty luftwaffe a zachraňovali Velkou Británii: „*Never in the field of human conflict was so much owed by so many to so few*,“ prohlásil 20. srpna před Dolní sněmovnou premiér Winston Churchill, když jim ve skvělém stylu, v němž později napíše své *Paměti*, vyjadřoval vděčnost Britů – Churchill je stejně jako de Gaulle jeden z nejlepších autorů vzpomínek 20. století. Generál parašutistů si díky mně přečetl *Posledního nepřítele*, omluvil jsem se, aniž jsem se zřekl svých názorů a uzavřeli jsme přísně dodržované příměří.

Kapitola 3

Richard Hillary si poprvé vyzkoušel spitfire v červenci roku 1940. To mi ještě nebylo patnáct let. Když si dnes znovu čtu *Posledního nepřítele*, říkám si, že jsme byli naprostí současníci. Zdánlivě je to nepravdivé, protože do odboje jsem vstoupil krátce předtím, než Hillary zemřel, ale ve své podstatě je to pravda. Hillary, jedno z es Royal Air Force, byl sestřelen ve vzdušném souboji s Messerschmittem Bf 109 poté, co sám sestřelil pět nepřátelských letadel. Vytáhli ho z vody na širém moři, s vážnými popáleninami po celém těle, ale hlavně na obličeji a na ruku, a v následujících třech měsících si prošel peklem rekonstrukční chirurgie s jediným úmyslem – vrátit se do boje. Několikrát veřejně vystoupil ve Spojených státech, stačil napsat své krátké geniální dílo a vrátil se do služby k jednotce, kde se trénovali piloti bombardérů. Samotná bitva o Anglii už skončila vítězstvím a RAF začalo s nálety do hloubi německého území. Hillaryho ruce každopádně ztratily ohebnost a pohyblivost nezbytnou pro pilotování stíhačky. Ale ve skutečnosti nemohly zcela ovládat ani těžký bombardér. Během jednoho nočního letu, 8. ledna 1943, se zřítil, když pilotoval Bristol Blenheim, a zároveň s ním zahynul i jeho navigátor Wilfred Fison. *Posledního nepřítele* jsem přečetl tolikrát, a zároveň vím, že dnes tu knihu zná tak málo lidí, že se cítím zároveň jejím opatrovníkem a svědkem, a vzpomínka na ni, která se ve mně

tak dokonale zachovala, mi dovoluje hlásit se k Richardu Hillarymu, hochu s dlouhými vlasy, jako ke svému současníkovi. Jeho příběh, který vám tady vyprávím, příběh o tom, jak se v ranní mlze na základně v Gloucestershire poprvé setkal se seřazenými spitfiry, které sotva sjely z montážní linky, s posledním výkřikem britské letecké techniky, se stroji, které ještě nikdy nebyly nasazeny a byly žárlivě stráženy právě pro bitvu o Anglii, kterou Churchill považoval za nevyhnutelnou a rozhodující, s báječnými stroji, o kterých snili všichni mladí piloti Commonwealthu, tento příběh je základem mé celoživotní vášně pro letadla, která mě ovládá dodnes:

„Spitfiry stály ve dvou řadách před místností pilotů letky ‚A‘. Matná šedohnědá barva krycího nátěru nedokázala zakrýt čistě řezanou krásu a klamnou jednoduchost jejich obrysů. Připevnil jsem si padák a vyšplhal jsem se nemotorně do nízké kabiny. Všiml jsem si, jak malý mám rozhled. Kilmartin se vyšvihl na křídlo a začal probírat jeden přístroj po druhém. Uvědomoval jsem si jeho hlas, ale neslyšel jsem nic z toho, co říkal. Měl jsem letět na spitfiru! Po tom jsem toužil ze všeho nejvíce po celé ty dlouhé, nudné měsíce výcviku. Kdybych mohl létat na spitfiru, stálo by to za to. Nuže stál jsem před naplněním své ctižádosti a necítil jsem nic. Byl jsem jako ztuhlý, necítil jsem ani radost, ani strach. Všiml jsem si bílé, emailované rukojeti ke spouštění podvozku. ‚Jako klosetní splachovací zařízení,‘ pomyslně jsem si. [...]

Kilmartin řekl: ‚Ukaž, co s ním dokážeš.‘ To znamenalo vůbec všechny kousky a já potřeboval hojnost prostoru na své chyby a pravděpodobné ztráty vědomí. Jednou nebo dvakrát jsem zatáhl příliš prudce za páku a ztratil jsem na vteřinu vědomí, ale s tímto strojem se dalo mnohem snadněji zacházet než s kterýmkoliv jiným, na kterém jsem kdy létal. Zkusil jsem si s ním každý manévry, který jsem znal, a reagoval krásně. Skončil jsem dvěma rychlými výkruty a obrátil jsem se k domovu. Byl jsem rozjařen náhlou sebedůvěrou. Dovedu létat na spitfiru: jsem jeho pánem. Zbývalo zjistit, zdali na něm dovedu bojovat.“

Minulost není rozhodně mou silnou stránkou. Když si po sobě čtu, co jsem napsal, vybavují se mi jiné obrázky, hluboce zasuté, ne-li zapomenuté, které jako by paměť z hlavy dobývala vrtákem. Vracejí se s tak původní silou, až mám pocit, jako bych si pletl vrstvy své existence, jako by se mi celá nabízela a ležela přede mnou. Sartre napsal v předmluvě ke svému Flaubertovi, k *Idiotovi rodiny*: „Do mrtvého se dá vstoupit snadno.“ Takže jsem možná mrtvý, protože chronologie mého života je definitivně zrušená a já pronikám do jejích točících spirál tisíci cestami.

Jednoho dne „podivné války“, na jaře roku 1940, ještě před německým útokem z 10. května, přelétla francouzská stíhačka – měli jsme je, a skvělé! – s pekelným hlukem přímo nad vrcholkem střechy našeho domu v Brioude a její zvuk k nám dolehl až ve chvíli, kdy samotný stroj byl už daleko. Ale vrátila se a dál se bavila tím, že ve stejné malé výšce opakovaně přelétala sem a tam nad jiným domem o pár stovek metrů dál. Otec mi vysvětlil, že pilotující důstojník je syn jedné ženy, kterou známe, a že je to jeho způsob, jak pozdravit matku. Jak mi řekl, bylo to letadlo Morane 406, jedna z nejlepších francouzských stíhaček. Toho pilota, na jehož jméno si dnes nevzpomenu, jsem už kdysi potkal a překvapilo mě, jak je vysoký. Až o hodně později jsem se dozvěděl, že piloti stíhaček obvykle nebývají velcí, a to z jasných důvodů. Pamatuji si, jak mě okouzila nesmírná rychlost morane, její řev a pilotova odvaha. Tehdy jsem si slíbil, že budu také létat: nicméně spitfiry v té době na francouzském nebi ještě nelétaly a o Richardu Hillarym jsem neměl ponětí.

Poplach v Clermond-Ferrandu, řvoucí sirény, které ohlašují nálet spojeneckého letectva. Je hluboká noc v únoru nebo březnu 1944, ve svých ložnicích v posledním patře lycea Blaise Pascala se všichni vrháme k oknům, zatímco těsně nad střechou lycea se vynořují letky anglických a amerických bombardérů, obrovské černé stíny v sevřených útvarech, které odolávají německým kanonům Flak, rozsvěcují nebe i zemi a proměňují je v jasný, sluncem zalitý den nad svými cíli,

továrnami Michelin, po obvodu přesně vyznačenými různobarevnými signálními světly, aby letadla nezasáhla civilní čtvrti. Ohromné dunění dopadajících bomb, které je jakoby úplně blízko, náhle přehluší náš potlesk. Nevíme, na co se dívat dřív, jestli na rudou záři požáru za Montferrandem, nebo na nekonečnou a chladnokrevnou přehlídku Blenheimů B-17 nebo B-29 naložených bombami, prolétajících třicet metrů nad námi. Ani stopa po strachu, čiré nadšení, předzvěst grandiózních událostí. Ani nás nenapadlo, že po té probdělé noci nás za svítání povolají, abychom odklízeli hořící trosky, přičemž za tento vysilující úkol budeme odškodněni návštěvou Pétaina, po níž bude následovat jeho mstivý projev, ve kterém odsoudí anglo-americké barbarství, třebaže my jsme na vlastní oči viděli, že posádky letadel podstupovaly riziko, aby svazky bomb svrhly jenom na určené cíle.

Copak jsem tehdy mohl vědět, že ani ne o pět let později nasednu na americkém letišti ve Frankfurtu do navlas stejné „létající pevnosti“, jak se přezdívalo udatnému B-17, do jednoho z tisíců strojů zajišťujících letecký most, umožňující zásobovat bývalé německé hlavní město, jehož blokádu Sověti vyhlásili v červnu 1948? Po roce stráveném v Tübingenu jsem byl jmenován lektorem na Svobodné univerzitě Berlín – nově založené v Západním Berlíně, protože původní Humboldtova se nacházela v ruském sektoru, v sovětské jurisdikci. Na své pracovní místo jsem se vydal jednoho mrazivého listopadového rána, letadlem jsem letěl poprvé a můj dojem z tohoto drsného křtu znásoboval můj cíl: letěl jsem na Východ. Na palubě B-17 jsme seděli jako parašutisté, na lavicích táhnoucích se podélně od pilotní kabiny až k prostoru pro bomby. Byl jsem velice pohnutý. Okolnosti a příčiny tohoto dvouletého pobytu v Německu, tak brzy po válce, pro mě dodnes zůstávají tajemné. Vráťím se k nim později, ale nikdy je úplně nedokážu vysvětlit. B-17 přistál na Tempelhofu, na stejném letišti, kde přistál Hitler po návratu z Mnichova, když nechal v Bad Wiessee zlikvidovat homosexuální SA Ernsta Röhma, který mu tolik pomohl chopit se moci. Později jsme to mohli zhlédnout ve skvělé

scéně Viscontiho filmu *Soumrak bohů*. Tempelhof je nebezpečné letiště, které leží přímo uprostřed Berlína a je obklopené vysokými budovami. Podíval jsem se jedním miniaturním okénkem – ve vojenském letadle okýnka skoro nebyla – a přelétnout Berlín znamenalo přelétnout celý svět zřícenin, pahýlů a trčících zdí. Mé intenzivní dojmy umocňovala nefalšovaná hrůza: Berlín byl pro mě opravdovým Východem, a já měl z Východu vždycky strach. Cítil jsem se dobře, když jsem mířil na Západ. Byl to nesmysl, protože jsem na Východě zažil velmi šťastné chvíle, a Země je navíc kulatá, ačkoliv mi trvalo dlouho, než jsem se o tom přesvědčil. Ale v tu samou chvíli něco uvnitř mě matně tušilo, že odjet na Východ znamená překročit práh, postavit se hrůze z výsostných míst smrti, vykročit po stopách milionů těch, kteří se nikdy nevrátili. Protokol konference ve Wannsee z 20. ledna 1942, setkání nacistických byrokratů, kteří kodifikovali „konečné řešení“, jež už probíhalo ve východní Evropě a které chtěli rozšířit na celý kontinent, říkal jasně: „*Von Westen nach Osten durchkämpfen*“ – „Pročesat od Západu po Východ“. Nevěděl jsem tehdy ani o konferenci ve Wannsee, ani o protokolu, ale mé podvědomí nemohlo nepocítit to, co jsem potom tolik let zjišťoval, objevoval a odhaloval: mé obavy měly své opodstatnění. Bydlel jsem na severu Berlína, kde Američané krátce po mém příjezdu otevřeli nové letiště, Tegel, daleko lépe přístupné a méně nebezpečné než Tempelhof, pro letadla vzdušného mostu, která ve dne v noci každých pětáctyřicet sekund přistávala a vzlétala. První týdny jsem místo spánku trávil noci na konci přistávací plochy, ve sněhu a pruské zimě zalézající pod kůži, a číhal na okamžik, kdy mocné reflektory letadel z ničeho nic prorazily temnotu, než mě přimáčkly k zemi, zatímco stroj s vysunutým a zajištěným podvozkem mě div neskaloval ve chvíli, kdy se dotkl země. Tegel je dnes berlínské mezinárodní letiště, okolo něj vyrostlo město.

Když znovu nastal mír, otec zůstal žít v Brioude. Žil tam ještě více než deset let a já u něj strávil dva měsíce o letních prázdninách

roku 1945. Na travnaté ploše, bez asfaltované dráhy, tam instruktoři vyučovali létání na motorových letadlech a větroních. Vybral jsem si kluzák, protože ze dvou dvouplošníků Stampe, které klub měl – stroje vyhlášených svými akrobatickými schopnostmi a uzpůsobenosti pro extrémní pilotování, které z nich dělaly bezkonkurenční hvězdy leteckých přehlídek –, byl ve chvíli, kdy jsem se zapisoval, jeden porouchaný a druhý v dlouhodobé opravě. V Brioude jsem za tři týdny složil své první tři zkoušky z plachtění. Školní větroň nebyl tak úplně letadlo, říkalo se mu „břevno“. A opravdu to bylo břevno, opatřené pogumovanými kolečky, jedním vepředu, jedním vzadu a dalšími dvěma uprostřed, těsně vedle sebe pod sedadlem pilota. Kabinu nemělo, takže žák seděl ve vzduchu v té nejprostší sedačce, s pákou ručního řízení mezi stehny, nožní řadicí pákou se dvěma pedály pod nohama a před sebou měl jediné letecké zařízení, výškoměr, a kuličku určující pozici letadla vzhledem k horizontále – klinometr; za sebou měl pár křídel a samozřejmě dvě ocasní kormidla určující směr a hloubku. Výuka pilotování kluzáku vyžadovala velmi specifickou disciplínu a nepředpokládám, že se na tom k dnešnímu dni něco změnilo: museli jsme chodit brzy ráno na letiště, trávit tam den, pozorovat, moc se na nic neptat, a především zajišťovat údržbu a přípravu všech strojů k letu. Nikdy jsme nevěděli, zda a kdy poletíme. Zapomněl jsem říct, že cvičná břevna měla dvě sedačky, instruktor seděl vzadu za žákem, a druhé ovládání. Břevno nevzlétalo jako dnešní kluzáky tažené letadlem, ale s pomocí navijáku umístěnému na konci vzletové plochy, několik set metrů od stroje: lano navijáku se připevňovalo karabinou k šroubu s okem, umístěnému na nosu břevna. Instruktor a člověk obsluhující naviják se domlouvali posunky: naviják najednou začal se zvyšující se rychlostí navíjet lano na buben, člověk k sobě lehce přitáhl knipl, břevno se vzneslo a udržovalo se metr nad zemí až do chvíle, kdy lano dosáhlo dostatečné rychlosti, která tomu primitivnímu stroji umožnila vznést se v úhlu 45 stupňů vzhůru k nebi. Bylo třeba dostat se alespoň do výšky sto padesát metrů kolmo

nad naviják a pak zatáhnout za páku, která rázně odpojila karabinu tažného lana, a to padalo zpátky na zem a mrskalo sebou ve vzduchu jako ocelový had. I s tímto těžkým, špatně manévrovatelným a obtížně ovladatelným strojem měl v tu chvíli člověk výjimečný pocit osvobození a svobody, navíc umocněný melodickým pištěním vzduchu na spodní straně křídel. Ale snít mohl člověk nanejvýš vteřinku: bylo třeba břevno udržet ve vzduchu, jinak by spadlo na zem jako kámen a roztříštilo by se o ni. Na rozdíl od motorových letadel létá kluzák s nosem nakloněným k zemi, i když stoupá, protože jenom rychlost, tedy sklon vnucený stroji pilotem, umožňuje udržet ho ve vzduchu, zůstat *airborne*, jak říkají Američané. Ale bylo to cvičné břevno, v žádném případě jsme nemohli létat vzhůru, mohli jsme jen klesat a provádět přitom určené figury a o úspěchu žáka rozhodovala jeho schopnost provádět je dokonale. To bylo potřeba k získání pilotního průkazu. Mimochodem, oblast Brioude nebyla pro létání s kluzákem vůbec vhodná: stoupání byla výjimečná a nepředvídatelná, bylo třeba se „drápat“, obtížně se „drápat“, aby člověk nabral pár metrů výšky. Jednou ráno, po třech týdnech teoretických kurzů a letů ve dvou, mi instruktor bez varování řekl: „Teď je to na tobě.“ To znamenalo, že mě vymrští samotného na břevno s prostorem pro jednu sedačku a bez padáku, protože stejně nikdy nevystoupám tak vysoko, aby se stačil otevřít. Byl jsem nervózní, abych to dobře zvládl, ale věřil jsem si a byl jsem hrdý, neměl jsem strach, nikdy jsem z ničeho neměl strach. Byl jsem připoutaný k sedačce, naprosto soustředěný, opakoval jsem si pro sebe lekce a figury, které jsem se naučil. Myslím, že mi dali helmu. První figura spočívala v tom letět dostatečně daleko rovně, až se dostanu kolmo nad naviják a odpojím lano, pokud možno neztrácet výšku a potom udělat otočku o 180 stupňů, abych se znovu ocitl na ose letové plochy a přistál v opačném směru, než jsem vzlétl. Všechny mé manévry byly dokonalé, byl jsem natolik neohrožený, že ve chvíli, kdy jsem se otáčel, jsem skoro nekontroloval kuličku ukazující horizont a nahýbal jsem těžký a elementární